april 1967 jaargang 22 nr 4

de nieuwe stem

de nieuwe stem

maandblad voor cultuur en politiek

oprichters N.A.Donkersloot, O.Noordenbos, H.J.Pos, Jan Romein.

redactie Marc Andries, Frans de Bruyn, T.Haan (secretaris), Ger Harmsen, Fr.de Jong Edz, J.Kruithof, Anna Muntjewerf, O.Noordenbos, W.F.Wertheim.

secretariaat Deijlerweg 123, Wassenaar.
Bijdragen adresseren aan het secretariaat, in drievoud, voorzien van retourporto en met vermelding van naam, adres en gironummer op de kopij.

redactieraad prof.dr R.F.Beerling, dr J.J.Buskes, mr G.J.P.Cammelbeeck, prof.dr B.Delfgaauw, prof.dr B.Landheer, dr P.J.Meertens, dr A.Romein-Verschoor, dr Th.van Tijn, dr P.Valkenburgh, A.J.Vermeersch.

uitgever Drukkerij en uitgeverij Laverman nv, Postbus 25, Drachten.
Telefoon (05120) 26 41, postrekening 80 10 77.
Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S.M.Ontwikkeling, Somerstraat 22, Antwerpen. Telefoon 33 86 59, postrekening 3 83 38.

Abonnementen gaan in op 1 januari of 1 juli.
Voor Nederland *f* 20,- per jaar, *f* 10,50 per half jaar.
Voor België Bfr. 295 per jaar.
Studentenabonnement resp. *f* 15,- en Bfr. 237,50 per jaar.

basis lay-out: Han de Vries GKf, Amsterdam / opmaak: Redactie

W.F.Wertheim

na de culturele revolutie

nabeschouwing over het china-nummer

Alles wat men op dit ogenblik over de huidige situatie en tendenties in China kan schrijven, is zo speculatief, dat men sterk twijfelt of men zelf over een week nog zou willen onderschrijven wat men op papier zet. Anderen in deze verantwoordelijkheid betrekken zou nog veel riskanter zijn.
Daarom wil ik uitdrukkelijk vaststellen, dat voor hetgeen hier verder volgt slechts ikzelf verantwoordelijk ben. Ik kan deze verantwoordelijkheid met niemand — ook niet met mijn mede-redaktieleden — delen.
De inhoud van het China-nummer [1] heeft, naar mijn volle overtuiging, aan relevantie weinig of niets ingeboet. Problemen als de verhouding tussen vernieuwing en traditie, het bevolkingsvraagstuk, de landbouwproduktie, de gezondheidszorg, de positie van de vrouw, de internationale betrekkingen, blijven voor de ontwikkelingen op lange termijn even wezenlijk en beslissend als tevoren — ook al is de aandacht in de internationale pers in de laatste maanden verschoven naar meer tot de verbeelding sprekende onderwerpen als veronderstelde machtsverschuivingen binnen de leiding van staat en partij, en de spectaculaire kanten van de zogenaamde 'culturele revolutie'.
Wel is denkbaar, dat de lezer een ernstige discrepantie zal menen te ontdekken tussen bepaalde mededelingen of oordelen, voorkomende in een aantal in dat nummer afgedrukte bijdragen, en het beeld van de aktiviteiten van de Chinese jeugd, dat men krijgt uit de berichtgeving die naar het Westen doordringt. Aan de andere kant is het ook mogelijk, dat hij zich zal afvragen waarom er in deze bijdragen zo weinig te vinden was dat duidt op de aanwezigheid van ernstige interne spanningen, zoals zij zich in het afgelopen halfjaar hebben ontladen.
Nu is dit laatste niet helemaal juist. Al in zijn eerste bijdrage wijst prof.Zürcher op "de morele gerichtheid van het gehele systeem: het ideaal is dat van de volmaakte groepsmens, de onzelfzuchtige, hard werkende en puriteinse altruïst". Het moet iedereen duidelijk zijn, dat dit ideaal in botsing komt met tal van reële menselijke verhoudingen en strevingen. Prof.de Haas wijst op het gevaar van een zelfgenoegzaam academisme op de universiteiten, in dat ene scherpe zinnetje: "Wellicht

---

[1] **De Nieuwe Stem,** jaargang 21 nr 6/7, juni/juli 1966.

geldt ook voor China: hundert Professoren, Vaterland verloren". Hier viel voor de opmerkzame lezer reeds uit af te leiden, dat er misstanden waren — in de ogen van hen die van het ideaal uitgaan van een universitair onderwijs aangepast en zelfs leiding gevend aan snelle sociale ontwikkelingen — waartegen een aktie van studentenzijde denkbaar en ook wenselijk zou zijn.
Maar het was toch voor geen enkele bezoeker, reizende onder de omstandigheden waarin dit in de jaren 1964 en 65 mogelijk was, te voorzien dat deze aktie op zo korte termijn zou plaatsgrijpen en een stormloop zou worden tegen het bestaande onderwijssysteem. Het staat bovendien helemaal niet vast, in hoever de aktie van de Rode Garde spontaan, en in hoeverre zij van bovenaf geïnspireerd is.
Wat de eerste, tevoren gestelde vraag betreft — de discrepanties tussen tekst en recente werkelijkheid — aan een bespreking van dit punt dat ik nog even moet uitstellen, moet een uitvoerige waarschuwing vooraf gaan. Voordat wij over deze discrepantie kunnen spreken, moeten wij ons met een andere discrepantie bezig houden: die tussen de recente werkelijkheid en de berichtgeving in onze pers! Die berichtgeving is in de laatste maanden bijzonder eenzijdig en gekleurd geweest, met een nadruk op het sensationele. De bronnen waren veelal ernstig besmet. De Oosteuropese persbureaus hadden er belang bij, de tegen het 'moderne revisionisme' agerende Rode Wachters als wildemannen, de situatie als chaotisch en de gehele culturele revolutie als één grote mislukking voor te stellen. De Japanse journalisten bezaten tenminste de voorsprong, dat zij de muurkranten in Peking konden ontcijferen, maar daarmee werd hun berichtgeving nog niet betrouwbaarder, wanneer zij het op de muren geschrevene als een weergave van feiten publiceerden!
Want een van de merkwaardigste aspekten van de culturele revolutie is juist geweest de, naar het schijnt vrijwel volledige, vrijheid van meningsuiting via deze muurkranten die het Chinese regime althans tijdelijk heeft toegestaan. Dat deed weer even denken aan de korte periode van 'laat honderd bloemen bloeien', na de ontluistering van Stalin in de Sovjet-Unie, en gelijktijdig met de dramatische ontwikkelingen in Hongarije eind 1956. Maar de kritiek op de partijlijn kwam deze keer niet in de eerste plaats van de kant van burgerlijke intellektuelen, maar van ultra-radikale jongeren. Waar het hier op aan komt, is dat alle

berichten over bloedige gevechten en conflicten tussen partijleiders, ontleend aan deze muurkranten en over de wereld verspreid door Japanse journalisten, in de prullemand kunnen verdwijnen of althans, tot nadere bevestiging, in een la kunnen worden opgeborgen.
Verrassender is, dat men volgens bepaalde deskundigen zelfs de officiële berichtgeving in China, over ernstige binnenlandse strijd en hevige tegenstand tegen de culturele revolutie, met de grootste voorzichtigheid moet hanteren. In een artikel, getiteld: 'China: burgeroorlog of maskerade', in het PSP-weekblad Radikaal van 16 februari jl., wijst prof.Zürcher op het absurde van de huidige berichtgeving over China. Wanneer een regime als dat van de Chinese Volksrepubliek, dat tot nu toe "nooit bijzonder scheutig is geweest met het toegeven van — of zelfs maar zinspelen op — tegenslagen en binnenlandse onlusten", nu opeens zelf met berichten komt over "massaal verzet tegen Mau in alle grote steden, gewapende rebellie in grote delen van het rijk, scheuring in de legerleiding, gehele provincies in opstand", dan betekent dit, aldus Zürcher, dat de Chinese leiders met deze berichtgeving een bepaalde bedoeling hadden. Hij spreekt zijn verbazing uit over de goedgelovigheid van onze Pekinologen en "het gemak waarmee zij zich door eigen wensdromen laten verleiden". Als er werkelijk een burgeroorlog op grote schaal woedde zou dit gepaard gaan met "een massale uittocht van réfugiés naar Hong Kong en Macao", terwijl in werkelijkheid het aantal réfugiés eerder schijnt te zijn teruggelopen dan toegenomen.
Zürcher is dan ook van mening, dat in feite de Chinese leiders een maskeradespel aan het opvoeren zijn: "de Culturele Revolutie heeft zich ontwikkeld tot een heilige oorlog voor het denken van voorzitter Mau. Zowel de figuur als de leer van Mau heeft bovenmenselijke trekken: het is een fanatieke religieuze beweging. De Heilige zal winnen — en hoe groter de weerstand, des te eclatanter zijn overwinning. Sint Joris streedt ten slotte met een draak, niet met een muis".
Hoe komen wij dan aan betrouwbare berichtgeving? Want evengoed als het dwaas is, alle wilde berichten voetstoots te geloven, is het dwaas om te betwijfelen dat wat zich in het afgelopen halfjaar heeft afgespeeld in China bijzonder dramatisch is geweest, en misschien zelfs van beslissend belang voor de toekomst van China en zelfs van de wereld buiten China. Want wat duidelijk is, is dat een grootse proef is genomen

om aan de communistische wereldbeweging een andere richting te geven dan de ontwikkelingslijn, die totdusver in de Oosteuropese landen kan worden onderkend. En het is eveneens duidelijk, dat deze heroïsche poging grote, ook interne spanningen opriep, moest oproepen.
Voor betrouwbare informaties zou men te rade kunnen gaan bij een aantal westerse reizigers, die in de afgelopen maanden berichten hebben gestuurd uit China, of na thuiskomst van een reis naar China, over hun ervaringen hebben verteld. Deze berichten klinken over het algemeen heel wat rustiger dan de op telegrammen van persbureaus gebaseerde berichtgeving in onze pers: uit steden waar zogenaamd zwaar gevochten zou zijn, wordt door ooggetuigen herhaaldelijk gemeld dat zij er in de periode waarin dit het geval zou zijn geweest niets van hebben gemerkt. De al sinds lang in China wonende Nieuw-Zeelander Rewi Alley beschrijft in Eastern Horizon van februari 1967 een tocht door het platteland, die de indruk wekt niet alleen dat de landbouwwerkzaamheden normaal doorgaan, maar dat zelfs de Rode Wachters een handje mee helpen bij de aanleg van grote waterbouwkundige werken, zoals een kanaal ter ontlasting van de Hai rivier.
Ook uit Hongkong komen, naast bijzonder sensationele en onwaarschijnlijke, soms ook betrouwbare berichten. Toch is het duidelijk, dat men voor de hoofdlijnen van de culturele revolutie, ondanks de elementen van 'maskerade' die daaraan verbonden schijnen, eigenlijk is aangewezen op wat de Chinese officiële berichtgeving zelf daarover loslaat. En dit houdt in, dat elke speculatie over een machtsstrijd binnen de leiding van de communistische partij en binnen het leger — met inbegrip van de uit Japanse bron stammende berichten dat in 1958 Mao door Liu Sjau-tsji zou zijn terzijde geschoven — beter maar aan de 'Pekinologen' kan worden overgelaten, die zich al zo vaak hebben vergist. Ook alle speculatieve onderstellingen over een mogelijk verband tussen de culturele revolutie en een vrees van de Chinese leiders voor een uitbreiding door de Amerikanen van de oorlog in Vietnam tot China wil ik onbesproken laten.
De enige tendenties, waarover wij enige zekerheid hebben, is de uitbreiding van een radikale protestbeweging onder de jeugd van de universiteiten en scholen sinds eind 1966 over staatsbureaus en fabrieken; en de daarmee gepaard gaande strijd tegen het zogenaamde

'economisme', tegen de in de Oosteuropese landen al lang geaccepteerde tendentie om de produktie in laatste instantie te laten beheersen door het materieel eigen belang van de producent.
Dit is de geschiktste plaats om terug te keren tot de vraag, of er niet een ernstige discrepantie is tussen de inhoud van de bijdragen in het China-nummer en de sfeer waarin de 'culturele revolutie' zich voltrekt.
Die discrepantie lijkt vooral te betreffen de methode, waarmee de akties voor massa-indoktrinatie worden gevoerd. In verschillende van de bijdragen wordt er nadruk op gelegd, dat de Chinese communisten niet door dwang maar door overtuiging de massa's aan hun zijde proberen te krijgen. Hiermee lijkt in strijd het beeld, dat men in onze pers krijgt van het optreden van de Rode Garde, waarbij dwang, zelfs fysieke dwang, met inbegrip van geweldpleging en vrijheidsberoving, een grote rol zou hebben gespeeld.
Nu kan allereerst worden opgemerkt, dat de Chinese leiding voor excessen en voor het toepassen van geweld al in een vroeg stadium heeft gewaarschuwd. In de zestien punten van de culturele revolutie, gepubliceerd in augustus 1966, wordt al gesteld, dat geen geweld moest worden gebruikt, maar getracht moest worden de tegenstanders door redenering te overtuigen. Elke poging om een minderheid met geweld te dwingen om toe te geven is ongeoorloofd. De minderheid dient beschermd te worden, omdat soms de waarheid met de minderheid is.
Ook in een later staduim, toen de culturele revolutie in een stad als Sjanghai was overgeslagen naar het maatschappelijk leven in bredere zin en de zogenaamde 'revolutionnaire rebellen' bezig waren de macht over te nemen in bureaus, bedrijven en fabrieken, kwamen er waarschuwingen tegen gewelddadig optreden. Er zou streng worden opgetreden tegen het met geweld bezetten van openbare gebouwen, en tegen het slaan van mensen en het begaan van wreedheden.
Uit deze herhaalde waarschuwingen kan worden afgeleid, dat er inderdaad excessen hadden plaats gevonden. De rebellen konden bij hun krachtdadig optreden steun vinden in een bekende, in het laatste halfjaar vaak geciteerde, uitspraak van Mao: "Revolutie is geen eetpartijtje, noch het schrijven van een artikel, noch het schilderen van een schilderij, noch een borduurwerk; het kan niet even verfijnd, kalm en zachtzinnig zijn, even gematigd, vriendelijk, beleefd, beheerst en

grootmoedig. Een revolutie is een opstand, een daad van geweld waarmee de ene klasse de andere omverwerpt".
De Chinese leiders zagen de culturele revolutie inderdaad als een revolutie — als een beweging, die in sterke mate door de massa's gedragen werd en zich richtte tegen bepaalde gevestigde machten en instellingen. In eerste instantie werd de beweging gedragen door de jeugd en richtte zij zich vooral tegen de docenten en tegen het bestaande onderwijssysteem. De tijdelijke sluiting van universiteiten en middelbare scholen gaf de Rode Wachters gelegenheid tot hun massale demonstraties, tot de stroom van jeugdige bezoekers, die vrij reizen hadden, naar Peking, waar zij toespraken van Mao, Lin Piau en andere leiders aanhoorden, muurkranten lazen en volschreven, waarin tal van figuren en organisaties werden gekritiseerd, dan wel verdedigd; en die toen weer, vaak te voet — bij wijze van een symbolische herhaling van de Lange Mars van de jaren dertig — het binnenland introkken, om met de oogst te helpen, om met het uitgestrekte land kennis te maken en om hun ervaringen over ver afgelegen gebieden uit te dragen.
In januari vond als gezegd een nieuwe ontwikkeling plaats: de culturele revolutie breidde zich uit tot de stedelijke bureaus en bedrijven. De rol van de Rode Wachters werd daar overgenomen door groepen, die zich 'proletarische revolutionnairen' of 'revolutionnaire rebellen' noemden en die op vele plaatsen probeerden de macht over te nemen van de vroegere gezagsdragers. Noch de partijkaders, noch het bureaucratisch apparaat waren gevrijwaard tegen aanvallen, kritiek en ontslag uit hun funkties. Integendeel, men krijgt de indruk dat de beweging gericht was op een grote schoonmaak van onderop, om eens en voor al elk streven van de kaders tot vorming van een ingebouwd machtsapparaat en mandarijnendom de kop in te drukken. Als een van bovenaf geïnspireerde schoonmaak van onderop is deze 'tweede revolutie' wel een unicum in de geschiedenis van de communistische bewegingen.
De ontwikkelingen in de Sovjet-Unie en de Oosteuropese landen in de richting van consolidatie en matiging gelden voor de Chinese leiders als afschrikwekkend voorbeeld. Het is het Oosteuropees 'modern revisionisme' waartegen het Chinees communisme zich zo sterk mogelijk wil afzetten, om aan het eigen volk en de rest van de wereld te bewijzen, dat er een alternatieve weg bestaat die niet leidt tot een tempering

van de revolutionnaire vlam en tot een geleidelijk verburgerlijkingsproces. De kern van deze pas begin januari goed op gang gekomen beweging binnen bedrijven, industrieën en ook agrarische volkscommunes is de strijd tegen het 'economisme' — tegen het prevaleren van het materieel belang als prikkel tot produktieverhoging. Hier lag al vóór deze massale beweging een kernverschil tussen het Sovjetsysteem en het Chinese.
In zijn kort geleden verschenen uiterst intelligent geschreven boek **La Chine de Mao: l'autre communisme** (Parijs, 1966) wijst de in Frankrijk wonende Poolse journalist K.S.Karol op deze in zijn ogen meest essentiële afwijking in China van het reeds onder Stalin opgebouwd communistisch model. Toen Karol tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Sovjet-Unie was, waarheen hij als jongen van vijftien jaar was gevlucht voor de Duitse bezetters, heeft hij hun economisch systeem goed leren kennen. Het hield in, dat er een prestatieloon werd uitgekeerd, en dat een hogere beloning een prikkel vormde om harder te werken.
Toen hij China in 1965 bezocht verwachtte Karol daar een soortgelijk systeem te zullen vinden. Maar hij werd daar getroffen door een veel grotere nadruk op de plicht van elk individu tegenover de nationale gemeenschap, en op een sober egalitarisme, en door het ontbreken van materiële beloningen voor bijzondere prestaties.
Op ditzelfde aspekt wees ik in mijn artikel 'Rood en Groen, demonstrerende jeugd in Azië', in De Groene Amsterdammer van 24 december 1966, waarbij ik de uitdrukking gebruikte dat de Chinezen bezig zijn het 'marxistisch dialectisch materialisme' om te smeden in een 'dialectisch moralisme'.
In de recente strijd tegen het 'economisme' is deze nadruk op het collectief ethisch besef als voornaamste drijfveer voor produktieve arbeid nog aanzienlijk versterkt. Pogingen om arbeiders te paaien door hogere lonen worden gezien als een soort korruptie, die het gevaar inhoudt voor een afglijden in kapitalistische richting. Ook in de landbouw speelt volgens het bestaand systeem het individueel eigenbelang een veel geringere rol dan in de Sovjet-Unie. Karol wijst op een groot verschil in betekenis van de privé stukjes grond in Rusland en die in China.
Toch kan men mijns inziens bepaald niet stellen, dat het beloningssysteem in de Chinese landbouw tot dusver egalitair was. De beloning hing dan wel niet zozeer af van individuele prestaties — zij was meer gebaseerd

op de waardering in punten van het type werk, dat ieder individu verricht, waarbij de controle in hoeverre men aan de eisen voldoet aan het eigen plichtsgevoel en aan de morele druk van de kleine werkgroep wordt overgelaten. Maar voor een werkgroep of brigade als geheel hangt de beloning toch in sterke mate af van de vruchtbaarheid van de bodem en de totale opbrengst van de bedrijfseenheid in kwestie.
Het is dus niet uit te sluiten, dat ook in de landbouwsektor de strijd tegen het 'economisme', evenals in de stedelijke industrieën, zou kunnen stuiten op taai verzet van groepen, die profiteren van bestaande peilverschillen in materiële beloning.
Men kan zich afvragen, waarom op dit toch nogal kritiek moment in het bestaan van de Chinese Volksrepubliek — men denke aan het gevaar van uitbreiding van de oorlog in Vietnam — zulk een radikaal experiment wordt ondernomen, dat schijnbaar alleen ideologisch gefundeerd is en de kwantitatieve produktie ernstig in gevaar zou kunnen brengen.
Het is mogelijk, dat het antwoord — maar nu wordt mijn betoog toch speculatief — daarin gezocht moet worden, dat er de Chinese leiders veel aan gelegen is nog voor een reeks van jaren de konsumptie laag en de levenswijze sober te houden; dit om een maximum spaarquote te verkrijgen hetzij voor industriële investeringen, hetzij, in het ergste geval, voor de nationale defensie.
In een boodschap van de 'revolutionnaire rebellen' van Sjanghai, mede gericht aan de 'revolutionnaire boeren', wordt het volgende gezegd:

> Wat betreft het vraagstuk van de verdeling van het landelijk inkomen op het eind van het jaar is het noodzakelijk de massa's volledig te mobiliseren, een proletarisch beleid de voorrang te geven, een juiste verhouding te handhaven tussen staat, collectief en leden van de commune, nauwgezet de richtlijnen voor de verdeling te volgen en beslist in verzet te komen tegen elk besluit geen fondsen apart te leggen voor collectieve investeringen en toekomstige produktie, of om de fondsen hiervoor te verminderen, en tegen elke poging om een beleid te volgen dat slechts eenzijdig gericht is op verhoging van het onmiddellijk te consumeren aandeel.

Legt men de nadruk op de interne ekonomische opbouw, dan is het denkbaar dat, juist nu men aan de drempel staat van een nieuwe Grote Sprong Vooruit — waartoe men zich in staat acht, nu de voedselproduktie veilig is gesteld — men het toekomstig ontwikkelingspatroon duidelijk wil vastleggen: niet een volgen van het Sovjetpatroon dat vooral werkt met 'material incentives', maar een nog veel radikaler moderniseringsproces, meer aangepast aan de situatie van een Aziatisch volk met een laag levenspeil en een ernstig overbevolkingsvraagstuk, en gebaseerd op de noodzaak het uiterst sobere levenspeil nog gedurende vele jaren te handhaven. De Chinese leiders benadrukken dat de leuze 'soberheid en spaarzaamheid' niet alleen in de revolutionaire jaren van nood gold, en ook niet slechts dient in stand gehouden als voorwaarde voor accumulatie en kapitaalvorming bij de eerste aanloop tot ekonomische ontwikkeling, maar een duurzaam kenmerk van het Chinese volk moet blijven, terwille van de karaktervorming.

Toen ik begin september 1964 de vice-premier Tan Tsjen-lin, belast met de leiding van landbouwzaken, wees op de contradictie tussen mijn eigen constateringen die wezen op een flinke stijging van de voedselproduktie in vergelijking met 1957, en de door Chinese leiders tegenover enkele buitenlanders genoemde totaalcijfers, die zouden wijzen op een gelijkblijvende graanproduktie bij sterk gestegen totaalbevolking, was zijn glimlachend antwoord: "Wij maken niet meer de fout van 1958, toen wij onze graanproduktie overschatten. Wij noemen liever te lage cijfers, 5 of 10 pct. beneden de werkelijke produktie. Een van de redenen is, dat wanneer het volk het gevoel krijgt, dat alles goed gaat, het geneigd is zijn inspanning te verslappen. Dat hebben wij in 1958 ervaren, en dat willen wij in de toekomst voorkomen".

De meest recente berichten — maar in hoever zijn ze betrouwbaar? — schijnen te wijzen op een tijdelijk stopzetten van de meest spektakulaire aspekten van de culturele revolutie. Scholen en universiteiten worden heropend. De muurkranten in Peking schijnen grotendeels van het straatbeeld verdwenen. Aangespoord wordt, alle handen ineen te slaan voor een goede voorjaarsoogst. Er zijn aanmaningen tot een herstel van discipline, waarschuwingen tegen 'ultra-demokratische' tendenties.

Terwijl één van de zestien punten van de culturele revolutie de Commune van Parijs ten voorbeeld stelde als demokratisch ideaal, wordt

nu eraan herinnerd, dat de Commune tekortschoot in het handhaven van haar autoritair gezag. De positie van het leger schijnt versterkt, bij voorbeeld door het 'drie-in-één' principe, dat inhoudt dat de macht in stedelijke en provinciale besturen niet uitsluitend aan de 'revolutionaire rebellen' toekomt, maar aan een kombinatie van deze groep, van leden van het volksleger en van revolutionair denkende oude kaders — maar het is niet duidelijk, of dit betekent dat Lin Piau, vertegenwoordiger van de romantische, met heimwee naar de guerrillastrijd uit de jaren dertig terugziende elementen uit dat leger, en inspirator van de culturele revolutie, daarbij de leidende rol heeft kunnen behouden. Tsjoe En-lai's positie zou verstevigd zijn — hetgeen geïnterpreteerd wordt als een nadruk op de elementen, die consolidatie nastreven, en op een bescherming van de technische deskundigheid binnen het regeringsapparaat.
Betekent dit alles — als het waar is! — een stuklopen van de culturele revolutie op de onverwrikbare wetten, die de 'menselijke natuur', en het daaraan inherent egoïsme, stelt? Heeft de Chinese revolutie een soort 'thermidor' bereikt, waarbij de radikale romantici, door de chaos die ontstond, moesten wijken voor gezagsfiguren, die met behulp van het leger de discipline wensen te herstellen? Of... gaat de Chinese revolutie nog steeds haar eigen weg, die volgens één van de zestien stellingen van de culturele revolutie nooit anders dan een zigzagweg kan zijn? Een weg waarbij het uiteindelijk doel: het scheppen van een nieuwe en betere, communistische mens, als voorwaarde voor het handhaven ook in de toekomst van een van het Sovjet-type afwijkend ontwikkelingsmodel, wel in het oog wordt gehouden; maar waarbij na de twee stappen vooruit de in China telkens weer gebruikelijke tijdelijke stap terug wordt gedaan?
Vast staat in elk geval dat de Chinese samenleving anno 1967 niet meer dezelfde is als die van vóór de culturele revolutie. Maar tevens staat vast dat de op langere termijn werkzame tendenties in de Chinese samenleving, zoals zij in het China-nummer werden geanalyseerd, mede bepalend zullen zijn voor het juiste antwoord op de zoëven gestelde vragen.

Amsterdam, 19 maart 1967

Max Croiset

eeuwige sneeuw

de zon vult de stilte

een geluid zou schaduw werpen

6 000 000

een mens die leeft
blijft achter

mij zijn er zoveel voorgegaan
en zoveel tegelijk
treinen treinen treinenvol

daarna werd blij zijn
blij zijn met dit achterblijven
slapengaan
een schuilen in de nachten
die diepten zonder bodem
tussen de onbeklimbare hoogten
van de dagen

die hoogten naar u
die diepten naar u

slootkant

dezelfde knotwilg
onder water

bladstil
ook daar
de blaren

een spiegelbeeld van stilte

laatste blik

te sterven
met een spiegel in mijn hand

tot het laatst
te kijken naar mijn zien

Wouter Kotte

vader

Geen grafkennis bezit mijn vader
hoewel zijn zwijgen soms wanhoop verbergt:
zijn geduld is heilig gebleven

leefkoorts bemoeilijkt de aftocht
grootmoediger dan ooit bewoont
hij bijna vergeten voorvallen

maar moeheid groeit in zijn boom
en een graskleur woekert over
de ovale voorouderportretten

Fr.de Jong Edz.

verweesde partijen

het wezen van het partijwezen

historisch heden

Zelfs een maandblad zou het nu wel kunnen wagen — te schrijven over de kabinetsformatie in Nederland. Doorgaans versperren moderne communicatie- en druktechnieken de weg van snelle commentariëring en werkelijk actuele beschouwingen. Nu de wedstrijd echter telkens weer verlengd wordt, omdat er geen duidelijke uitslag op zetels valt waar te nemen — ja, inderdaad, nu zou het kunnen, ware het niet, dat de kabinetsknutselarij al zolang duurt, dat ze zelfs de titelpagina's der ochtendbladen nauwelijks meer 'haalt'. Het actuele is er al af geformeerd, en een speurtocht naar de geheimen van Huis ten Bosch of Plein of Catshuis of Soestdijk is al niet meer 'in'.
Zo kunnen we het nachtkaarseffect constateren na een verkiezingscampagne, die meer dan sedert levende-mensenheugenis welhaast, populair geweest is. Dat gaat zo met modes — het is ermee als met de kinderspelen in de goede oude tijd: ineens doen we het allemaal en dan ineens weer doen we het helemaal niet meer. In deze tijd, waarin de propaganda uit reclamestunts bestaat en de vergaderingen tot happenings worden, lijkt deze kinderspel-vergelijking niet eens zo'n vreemde.

Zo zit er voor het maandblad, toch weer niets anders op dan de zaken sub specie historiae te bekijken. Het theatraal-nuchtere gebaar, waarmee vroeger resoluties werden aangenomen, om daarna over te gaan tot de orde van de dag, kan het onze niet zijn. Het is ons trouwens niet helemaal duidelijk (het is het zelfs nooit geweest) tot welke orde van welke dag en zelfs op welke wijze er overgegaan zou dienen te worden. Zo is het dan eerlijk gezegd wel weer erg bot van eigen bot om de geschiedkundige kijk te poneren. Maar ontegenzeggelijk wordt hij verwaarloosd in het spel van hier en nu; en bijwijlen zelfs veracht. Nu heeft het iets heel moois om smaad te dragen (de lelijke keerzij van de medaille heet eigenwijsheid) — welnu, van deze eigenschap uit zeg ik: juist de verwaarlozing van het historische moment maakt dat we niet uit de actuele problemen kunnen komen. Actualiteit immers kan, al lijkt ze simpel, overweldigen — een koel geserveerde historische beschouwing, al lijkt ze wat koud op het lijf te vallen en tot afweer te nopen, kan vergezichten openen.

Mensen, die met wat vervreemd holle stem voor de stoelleuningen en balken van een vrijwel lege zaal spreken, plegen zich en hun gehoor te troosten. Wij zijn een Gideonsbende, zo zeggen zij, terwijl ze meerwaarde oogsten uit een dreigend gevoel van minderwaardigheid. Wie dit verhaal toevallig verder zou lezen, hem zal duidelijk worden dat schrijver dezes The Gideons meer nog dan The Parties als het zout in de politieke pap beschouwt. Jammer alleen dat de meeste mensen hun pap liever in gezoete toestand tot zich nemen. Voor Gideon en de zijnen geldt echter dat het nu tijd wordt voor een aanval op alle anderen. Alle die anderen, die als partijleiders of opinievormers niet verder kijken dan de lange neus huns kiezers, zo deze dezelve jegens hen al trekken mocht.
Zij zijn allergisch voor verkiezingsuitslagen van dit en het vorige jaar en bezorgd voor het image, dat ze, door tot voor kort kortstondig mee- of tegen te regeren, hebben opgebouwd of verloren. De laatste belastingverlaging en de prijsverhoging van de vorige week zijn voor hen de politieke feiten van de allereerste orde. Deze toch bepalen de voorkeur van de zwevende kiezer en dus de macht tot weldoen der politici. Het klinkt gek in staatsrechtelijke zin, maar er steekt achter deze wijze van politiek bedrijven de wat oudbakken winkeliersleuze van 'de klant is koning'. Ook hebben zij, de politici, hun wetenschap. Deze vertoont zich in de gedaante van dusgeheten wetenschappelijke buro's, die als hommage immer naar een Grote Dode heten. En zij hebben in ditzelfde wetenschappelijke kader de kleine levenden: de politicologen. Die kijken verder dan twee verkiezingen en dan het eigen stukje Europa. Zij zullen dan ook de structuur van functionerende vormen van machtsuitoefening uitleggen, en dat partijen gezamenlijk de functie hebben volksgroepen te vertegenwoordigen, zodat hun wensen in het kader van onderlinge samenhang, en op alle niveaus goed afgecheckt, in beleidstermen vertaald kunnen worden. Als er iets hapert in dit democratisch procédé van besluitvorming, ligt dat aan het feit, dat er te veel eigenwijze mensen zijn, die kleine partijen stemmen. Zij worden gestraft met een kleine ingreep in hun kiesrecht: een ander kiesstelsel, en ze zijn onzichtbaar gemaakt.

Natuurlijk snijden zulke beschouwingswijzen hout, je kunt er zelfs menig klein boompje mee vellen — maar, het spijt me, mijn totempaal is anders

gesneden, en misschien ook wel van ander hout. Nu zonder verwarrende beeldspraak: de functie van partijen is alleen af te leiden uit de functie van iedere partij op zich zelf en van het parlement en de regeerbaarheid van allerhande zaken in het algemeen. Nu wil het geval, dat eigenlijk iedere partij zo zijn eigen doelstellingen heeft en zo zijn eigen visie op wat en hoe er geregeerd zou kunnen worden. Ze bestaan zelfs bij gratie van die eigenheid — en niet minder van de confrontatie van die eigenheden met elkaar en met de taaie stof der historische ontwikkeling, waarop ze trachten in te werken. In die confrontatie en in dat inwerkingsproces is het beeld, hoe ook beantwoordend aan algemene lijnen, voortdurend wisselend. Het is het lijnenspel van deze ontwikkeling, dat onderzocht moet worden, om te weten, waar we in het dynamisch proces van verandering van staat, maatschappij en cultuur staan. Voor deze historische plaatsbepaling is een bepaalde level of abstraction nodig — het is de armoe van de historische wetenschap, dat zij aan een methodiek, speciaal daartoe geëigend, niet toekomt. Een beetje meer politicologie zou haar geen kwaad kunnen, noch ook een beetje meer van andere vormen van logisch denken; zo goed als die anderen zouden winnen bij het weer binnen halen van het historisch aspect.
Dat vraagt van alle betrokkenen een dimensie meer in het denkwerk en dat vraagt van de meesten, die in en om de Haagse Kamers zwermen een wellicht wat ongewone inspanning. Zouden zij nog zoveel historische zin hebben, dat het nut heeft te hunnen opzichte een beroep te doen op hun aller stamvader, Thorbecke, die niet in de laatste plaats zich op het terrein der historie groot getoond heeft? Als men dan zo graag over 'structuur' wil spreken — goed, ik ben er niet vies van — maar dan de structuur niet alleen van het gewordene, dat zich als het zijnde voordoet, maar ook en juist van het wordende en daarmee dan ook juist van het wordingsproces zelf.

organisatie of institutie?

Hier begint het tweede hoofdstuk. De lezers worden gewaarschuwd, dat het nu uit is met spot en ironie, want de partijen zelf draven op, en dat is een ernstige bezigheid. De eerste is natuurlijk (of zou het bij genade zijn?) de Anti-Revolutionaire of Christelijk Historische Richting. Zij is

als partij de oudste, al wordt de afkorting ARP nog maar sinds kort gebezigd. Wanneer op Kuypers initiatief afgevaardigden van de AR-Kieskringen in deputatenvergadering bijeenkomen, driehonderd en zes jaren nadat de watergeuzen met de inname van Den Briel Oranje en Vrijheid hadden geplant, is er voor het eerst sprake van een werkelijk gecentraliseerde en van een program voorziene partij. Volgens sommigen zouden de liberalen de oudste partij zijn; wij willen over de ouderdom der geloofsbrieven niet twisten — voor wat de partijboekjes aangaat winnen de anti's het. En dat ligt ook voor de hand. Kuyper was een man, die de tekenen (bij hem past het meervoud tekens niet) des tijds verstond. Die wezen naar macht door massa, naar organisatie van het vrome volk tegen de macht der minder vroom geachte heren. De liberalen die door de macht van het getal wel groot geweest zijn, hebben zich daar nimmer op laten voorstaan. Het 'denkend deel der natie' behoefde zulk een machtsapparaat ook niet langer, nadat zijn staatkundige wensen goeddeels vervuld waren. Het denken zelf (of juister het gelijkgezinde denken van een aantal captains of society) was naast de economische invloed afdoende waarborg. En bovendien: waar ideologisch de individuele vrijheid voorop staat zal dwang onder één program niet al te zeer aanslaan. Zij werden dus pas later 'program'-partij.

Hoe weinig overigens inderdaad partijen in de moderne zin nog plus minus de laatste eeuwwende bestonden, blijkt uit de wat schimmige rol van Schaepman. Wel was hij de formateur van de Rooms Katholieke Staatspartij, maar een werkelijk leiderschap (typisch bestuurlijk en charismatisch teken van een opkomende, massale en streng haar aanhang bindende partij) kende hij niet. Neen, dan was het anders — hoe omstreden ook — met Pieter Jelles! Overal zijn eigenlijk de sociaal-democraten de eerste door en door georganiseerde en gecentraliseerde partij geweest. Hun strijdliederen wemelen van militaire kreten — zij waren een leger met een kader en een staf. Bij hen vergeleken viel de centralisatie die Kuyper in zijn partij had aangebracht als een slap federalistisch sausje te beschouwen. Zij bundelden ook geen bestaande kiesverenigingen, zij zetten deze hoogstens om in partijafdelingen als ze lang genoeg hun werk als mantelorganisatie hadden verricht. 'Organisatie is het machtwoord van onzen tijd', zo heeft later eens een

dichteres uit hun gelederen uitgeroepen. Zoals de Anti-Revolutionairen kritiek aan het heden oefenden op grond van hun geschiedenisinterpretatie en hun Openbaring, zo goed deden de socialisten dat met hun historische aan Marx via Kautsky ontleende inzichten en in het licht van hun wereldse heilsverwachting. Was voor de een het vaderland alles, voor de ander de klasse.
Deze overbekende feiten staan hierboven vermeld op de enige wijze waarop historische feiten relevant kunnen zijn, in onderling contact, vergelijkenderwijs — partij tegenover partij — en cumulatief-zelfstandig, iedere ontwikkeling geïsoleerd uit het geheel. Bij voortgezette vergelijking van één aspect, dat van de mate van organisatie, blijkt, dat met de tijd de meeste oude en nieuwe partijen tot een hogere graad van organisatie komen. Zou het het voorbeeld van de succesrijke sociaal-democratie zijn, dat anderen aanstak en in de concurrentiestrijd dwong tot vormen niet ongelijk aan die van de gevreesde roden? Het lijkt niet onwaarschijnlijk. Daarnaast mag echter het feit niet op dit appèl ontbreken, dat maatschappij en staat op allerhand terrein in de eerste helft van onze eeuw een meer en meer georganiseerd geheel gaan worden. Ze doordringen, met de woorden van Jan Romein, elkaar — en al is ook hier zeker de betekenis der socialisten te melden, die immers sociale verlangens in politieke eisen omzetten — de technische maatschappij en het grote bedrijf als zodanig stellen in hun ontwikkeling immanente (dus niet politiek vertaalde en zelfs maar geformuleerde) eisen van organisatie.

Er is een nog meer algemene reden, die tot vergaande organisatie genoopt heeft. Het woord 'verzuiling' geeft er één aspect van weer. Kerk, partij, radio- en andere verenigingen, alle staand onder het zelfde teken, alle bevolkt met gelijkgezinden: een sub-culturele eenheid, die duidelijk intern zijn eigen organisatievormen kent. Als we van emancipatie spreken in deze kontekst wordt eigenlijk hetzelfde bedoeld. Katholieken, kleine burgers, arbeiders, en wat u verder maar weet op te sommen aan van ouds achtergebleven groepen, zijn zich gaan roeren en hebben binnen de maatschappij zich een plaats of plaatsje veroverd dan wel toegewezen gekregen. En hoe is dat zo gekomen? Juist, globaal sprekend en denkend valt dan weer het zelfde woord: de organisatie. Het is een

dolle draaierij: men verzuilde om te emanciperen en men emancipeerde al verzuilende. Het is niet alleen de identificatie van begrippen, die hier opvalt, deze is veeleer een uitvloeisel van de identificatie van personen en instituties. Met 'instituties' bedoel ik eigenlijk niets anders dan 'organisaties' — maar ook hier geldt weer: benadering van het zelfde op andere wijze. Het begrip institutie immers heeft het dynamische element verloren, dat organisatie nog wat aankleeft. De verstarring is betrapt.

Het ligt voor de hand, dat de meest durchorganisierte zuil, die van de socialistische arbeidersbeweging het eerst van die verstarring te lijden kreeg. Men sprak in het onvermijdelijk half-duitse jargon van het tot Selbstzweck worden van instellingen als krant, scholing, radio. Daarmee werd in feite geconstateerd wat, sedert vadertje welvaartsstaat ons in de armen genomen heeft, wel gemeengoed geworden is: het ondergeschikt raken van de mens aan het apparaat, dat hij geschapen had om vrij te worden — de organisaties. In extremis is de Sowjetstaat daar het mooiste voorbeeld van. Ook de republiek van Weimar, zaliger nagedachtenis, had er een handje van, voortbouwend op ambtelijke en militaire tradities, de begrippen democratie en burokratie te verwarren. Zo kon dan ook voor vele socialisten in Duitsland na Hitlers machtergreifung gelden: handhaven van het apparaat — en och, zo heel veel anders was het hier te lande na de meidagen van 1940 ook niet. Het is de altijd nog dankbaar te memoreren verdienste van Scheps geweest om er in zijn dappere brochures op te wijzen, dat er, toen Troelstra in zijn armste tijd in Utrecht colporteerde, ook geen 'apparaat' achter hem stond, noch ook de half-protocolaire ceremoniën met vlaggen, die toen (1940) als de meest zuivere uiting van het socialisme golden.

Ik schrijf hier geen geschiedenis van de socialistische beweging, maar het bovenstaande is voor ons thema relevant, 1. omdat die beweging nu eenmaal zo zijn verregaande organisatiegraad kent en 2. omdat het verzet daartegen ons wellicht op het spoor kan brengen van wat minder straf opgebouwde politieke partijen — deze zouden wel eens met hun accent op het meer persoonlijke beleven van de politieke keus, voorlopig de toekomst kunnen hebben. Bij de PvdA is het woord 'pluriforme partij' al

gevallen, bij de KVP spreekt men van deconfessionalisering. Maar wie, die de verantwoordelijkheid voor zijn apparaat heeft, zal het het eerst los durven laten? Dat is een bovenmenselijke eis, zolang niet de bovenmenselijke inspanning van gezamenlijke strijd tegen een bezetter of dictator of vijand vereist is. In ieder geval is er een crisis nodig om tot andere inzichten, neen vooral tot andere praktijken te kunnen komen. Is die crisis er nu?

crisis

Men kan de laatste vraag van het vorige hoofdstukje natuurlijk bevestigend beantwoorden met als bewijsmateriaal de uitslag van de verkiezingen van 15 februari. De grote partijen door velen in de steek gelaten en dat niet uit een gebrek, maar eerder uit een teveel aan belangstelling. Da's nog nooit gebeurd. De teneur in de jaren dertig, die oppervlakkig met de huidige gelijkenis vertoont, was toch anders. Het aanvankelijk groeiend fascisme, stoelde in zijn anti-partij-schap op nationalistische en anti-socialistische gevoelens, die op zich zelf menig godvrezend Hollands burgertje sinds jaren vertrouwd waren. Het riep om een eenheid, die eerder sterker dan minder sterk organisatorisch diende te worden opgebouwd. Hoogstens kan men ook voor die jaren van heersend onbehagen spreken. Maar wat zegt dat dan nog? Algemene kreten stellen zu rechter Zeit sich ein. Ze hebben eerder een bezwerende dan een analyserende strekking. Daarmee zijn ze heel geschikt voor het massaal gebruik door half geschoolde politieke denkertjes, die aan het 'bezinnen' slaan.

Ik ben van overtuiging, dat de zaak dieper ligt. Dat de ontstane partijstructuren hun tijd gehad hebben. Ze zijn politiek uitgespeeld omdat ze niet voldoen aan de eerste eis van het politieke leven: macht uitoefenen om de staat subsidiair de samenleving te doen beantwoorden aan de eisen die de huidige tijd stelt. Dat is niet een kwestie van 'voltooide emancipaties' of bereikte socialistische idealen omtrent sociale zekerheid van wieg tot graf. Zeker men kan over het al of niet bereikt hebben van deze doelstellingen twisten — en er is, dacht ik reden te over tot die twist, want maar al te gemakkelijk worden door de appeasers, de

partijen om deze redenen als uitgediend beschouwd. Quod non. Maar daar nu niet van.
Voordat Kuyper zijn scharen verzamelde ter deputatenvergadering en voordat 'Recht voor allen' als wekroep gold tot het vormen van een proletarische massapartij, waren er ook politieke groeperingen geweest. Ik heb hierboven bewust gesproken van de antirevolutionaire **richting,** die zich na 78 tot partij formeren gaat. Het is bekend, dat het begrip 'partij' aan niemand minder dan de fondateur van de partijenstaat, Thorbecke, afkeer inboezemde. Natuurlijk hebben wij het volste recht achteraf te zeggen: Ha, die Thorbecke, juist hij deed aan partijpolitiek! Dat mogen we doen, als we maar in het oog houden, dat toch inderdaad het woord 'partij' hier in anachronistische zin gebruikt wordt, en als we maar weten, dat het karakter van wat we in het derde kwart der vorige eeuw in Nederland een politieke partij noemen anders is dan wat we er onder hebben leren verstaan in de tijd daarna: de tijd, toen het woord wel geaccepteerd werd en bewust de organisatie ter hand genomen werd. Bij de een gebeurde dat meer, bij de ander minder (bij de CHU nauwelijks) — maar niet te miskennen valt de algemene trek. Dit kleinst gemeen veelvoud wijkt af van dat van voorafgaande jaren — welnu, waarom zou het niet ook afwijken van komende jaren? Of liever, en juister geformuleerd: waarom zou het partijpatroon der komende jaren niet gaan afwijken van dat, wat we nu kennen?
Zonder zich veel om theorie omtrent partijvorming te bekommeren zijn de huidige partijen zo omstreeks de eeuwwisseling naar voren gekomen. De geringe graad van georganiseerdheid van de samenleving maakte dat mogelijk; er was speelruimte genoeg in de liberale staat; propagandadrukwerk laten maken was nog goedkoop en een democratische begeerte had, in een zo duidelijk in klassen gelede maatschappij, grote groepen onmondigen aangeraakt.

Deze min of meer vanzelf sprekende aandriften tot nieuwe partijvorming ontbreken na zeventig jaar. Nu is het veel moeilijker een verstarrende situatie te doorbreken, dan één die bewust — liberaal bewust — 'open' gehouden is. Aan de andere kant, welke krachten dringen niet naar vernieuwing! De geestelijke en wereldlijke achterban van Nederlands grootste partij is er waarlijk niet vreemd aan op het ogenblik. De grote

brokken die door Boeren, D '66 en PSP van de PvdA afgeslagen zijn, zijn al evenzeer een teken van een zekere mate van politiek bewustzijn: het moet anders. En roeren zich rondom niet de jongeren? Hun kijk op de wereld mist de begrensdheid van de oudere generatie die nog groot geworden is in het kleinst Europa binnen de landsgrenzen en het klein Europa even er buiten. Een seismografisch meetrillen met de wendingen der wereldpolitiek wordt daardoor voor het eerst weer waargenomen. Nog voordat deze vloed in vele golven op kwam zetten was al op andere manier het logge dijklichaam der partijen ondermijnd geraakt. Namelijk door de dusgenoemde 'pressiegroepen'. Het woord is ineens in het politicologisch jargon opgekomen, ruim tien jaar geleden. Het betreft zoiets als de georganiseerde — alweer de georganiseerde! — augurenknipoog. Om je zin door te drijven moet je weten wie invloed uitoefenen. Toen de partijtegenstellingen nog scherp waren kon je veel bereiken door aan de partijpolitiek je steentje bij te dragen. Dat was het simpele systeem van de grote Duitse industrie ten tijde van Weimar. Men zegt wel, dat ze de nazis heeft gesteund met financiën, en voor een deel ervan is het zeker juist. Maar men dient die steun te zien tegen de algemene achtergrond van: 'je moet je bij diverse partijen indekken voor als ze aan de macht komen. Ze zijn dus allemaal, behalve de communisten, onze penningen wel waard'. Het was een middel, dat er ongetwijfeld toe heeft bijgedragen de verschillen tussen partijen te verminderen — en daarmee tot de uitholling van het partijensysteem. Per slot werden in die tijd de machtscentra meer en meer het Reichswehrministerie en de overlegorganen van werkgevers en werknemers.

In zo'n situatie kunnen de pressiegroepen bloeien. Je moet weten wie er in het parlement of op het departement te vinden is om je belangen goed behartigd te krijgen. Enige jaren geleden is over de opzet van deze middelen om met voorbijgaan van parlementaire controle en ideologische partijbenadering de gang van zaken in het Europa der zes te beïnvloeden, een boekje opengedaan door het Europa-instituut van de Amsterdamse universiteit. Het is geen schandaalpublicatie of sensatieliteratuur; niet alles kon trouwens vermeld worden; maar het geeft wel aan hoezeer de besluitvorming in democratische zin te lijden heeft. Het feit, dat de vakbeweging en de werkgeversorganisaties ook op hun beurt als

pressiegroepen kunnen gelden geeft aan, dat het hier niet zozeer om achterbaksheid gaat als wel om een andere dan partijmatige methode om het land mee te regeren. Dat kan zelfs zo ver gaan, dat op een congres van de PvdA, wanneer het loonstelsel aan de orde komt, een waarschuwende vinger omhoog gaat: pas op, dit is het terrein van de vakbeweging, wij hebben daar af te blijven. Zo kan een partij haar politieke pretentie op een toch waarlijk niet onbelangrijk terrein, op een voor haar, Partij van de **Arbeid,** waarlijk in het geheel niet onbelangrijk terrein, openlijk aan de meer partijdige en meer deskundig geachte vakbeweging overlaten. Want stel u voor, ze zou als partij eens partijdig kunnen zijn en het op moeten nemen voor de werknemers! Neen, dat is een insinuatie, zo iets zegt men niet. Men spreekt slechts van de deskundigheid. Worden niet ook de kandidaat-kamerleden in de eerste plaats op hun deskundigheid, dan pas op hun parlementair-politieke kwaliteiten getoetst?

Van deze deskundigheid en onpartijdigheid naar de ambtenarenstaat met pressiegroep beïnvloeding il n'y a que deux pas: het is de afstand van partijburo, vakbondshoofdkwartier en directiekamer tot het dichtstbijliggende departement. Het is geen geografische afstand, maar een geestelijke. En de voornaamste deskundigheid is die van 'de weg te weten'.
Er is één speciale deskundigheid die in hoog aanzien staat bij de partijen: die der reclame. Reclamedeskundigen likken verfijnd de lippen als ze over de majorettes van de KVP, de 'Karavaan' van de PvdA spreken en het neusje van hun zalm wordt merkwaardigerwijs door de eng-politieke vernieuwers van D '66 gevormd: de image van Van Mierloo (met zijn inderdaad rose neusje). In hun goede tijd spraken partijen van propaganda — het was de werfkracht, die van hen uitging door de ideeën die zij koesterden, de daden die ze gedaan hadden. En iedere kiezer was, meende men, te overtuigen. Men heeft zijn werfkracht verloren en het opgegeven de kiezer te overtuigen. Men heeft genoeg aan een klein stukje van hem: zijn stem. Natuurlijk heeft men liever méér en men steunt op een harde kern van trouwe briefjesrondbrengers en administrateurs. Maar het beslissende punt wordt niet door de getrouwen gescored doch door de 'zwevende' kiezers. Zij maken per slot de dienst uit. Hun

stem bepaalt wat er zal gebeuren. Hún psyche dient het meest reclamematig gekieteld te worden. Dat is duur, maar het kan ook veel opleveren: een formateur, een premier, een minister van economische zaken en... een komende nederlaag.

Want één ding is duidelijk: de politiek is niet zo maar naar de vermeende wens der kiezers om te buigen. De vaste en voortdurend groeiende bedragen op de departementsbegrotingen geven alleen geringe speling voor vernieuwing: vested interest in de meest letterlijke zin. Het politieke leven is meer dan ooit gebonden aan de economische mogelijkheden. Regeren is zelfs gelijk te stellen met de bedrijfsleiding trachten te voeren van de NV de Nederlanden van 1945, waarin wij allen naar rato van onze belastbaarheid aandeelhouders zijn. Men kan alleen niet zeggen, dat het bedrijf efficiënt is opgebouwd en dat de communicatie altijd doorgegeven wordt.
Eens meenden wij, dat dat allemaal heel wel zou kunnen worden geregeld: in het jaar van de oprichting onzer firma, 1945. Vernieuwingswil maakte zich breed en werd alom beleden. Dat is allemaal wat tegen gevallen naderhand — ik geloof stellig, omdat de vernieuwers niet anders konden doen dan denken in de termen van de in 1940 gefailleerde voorganger. Wat aan deze niet deugde, diende verwijderd, maar dat men een andere aera aan het binnen gaan was, waarin nieuwe mogelijkheden waren en nieuwe problemen en nieuwe oplossingen — dat kon de geest eventueel gewillig beamen, maar het (zit)vlees was niet mee te krijgen. Op één punt na dan altijd: zo onvoorwaardelijk als men vroeger neutraal was in wereldconflicten en alle staatshoofden als 'bevriend' beschouwde, zo onvoorwaardelijk was men nu pro-Amerikaans: daardoor werd in ieder geval één groep staatshoofden uitscheldbaar.
Met het opgeven der neutraliteit werd ook de, politiek inderdaad wat loze, pretentie van de eigenheid opgegeven — met het inscharen in de EEG werd de wat minder loze pretentie van economische zelfstandigheid toch minstens op de tocht gezet. Al met al, deel wordend van een grotere wereld — een wereld waar men vroeger nauwelijks naar keek — kwamen, terwijl we minder over onszelf te zeggen hadden, problemen van ongekende omvang op ons af: atoombewapening, koude oorlog, dekolonisatie. Wat vermogen ónze politieke partijen in dat geheel? Niet

veel meer dan een man leveren — een man in wie men vertrouwen stelt. Onder de oude firma heette hij Colijn, onder de nieuwe Luns. Waar vertrouwen echter niet van zijn boze tweelingzuster kritiek vergezeld gaat, loopt de democratie langs de afgrond, want de partijen, waarvan toch minstens een deel de leveraars der kritiek moeten zijn, falen. Zij falen, omdat ze zich met het geheel goeddeels vereenzelvigd hebben — een geheel, waaraan wij machteloos door alle boven geschetste ontwikkelingen, weinig kunnen af- of toedoen.

Naast het toenemend geding om de besluitelozen; het geatrofiëerde politieke werven van politiek zwevenden; naast de toenemende macht der constanten, investeringen en burokratie, en naast wereldbevangenheid, staat dan ook nog dat heerlijke consumentendroomparadijs van de onverhoopte welvaart. Slechts door meer te verbruiken; en nog meer; en nu en dan even piano aan, als de omvang te snel toeneemt, kunnen wij in het volle genot onzer materie leven. Voor het meer zorgt de worggreep der reclame, voor het piano aan die der belasting-ontvanger. Deze laatste vormt naast de oproepkaart voor de militaire dienst en voor het stemburo en naast de AOW en de AWW de vorm waarin de politiek zich bij brede lagen der bevolking manifesteert.
Wonder dat er uitlaatkleppen nodig zijn. Modes- en schilderstijlen wisselen elkaar snel af. Romantiek is 'in' — maar ook het feit, dat aan al deze dingen verdiend mag worden. De romantiek is een weke prop in handen der harde commercie — en juist die tegenstelling en dat samengaan is weer een eigen soort van romantiek. Het is een kat en muisspel vol schijnbewegingen. Uitlaatklep én terrein van nieuwe uitbuiting. Wie dat ziet, breekt uit, romantisch en anarchistisch. Al provocerend gebruikt hij zijn 'ontbijt op bed'. Gaat u maar eens in Borgharen kijken. En zelfs in dit individuele schenen schoppen zit weer brood voor pers en tv.

naar nieuwe partijen

Men kan het bovenstaande een boutade noemen of een cabareteske overdrijving. Men kan er de altijd nuchter geheten feiten tegenoverstellen van een andere practijk. Ik wil de feiten niet veronachtzamen, ik wil ze

de waarde geven die ze toekomt door ze in te ordenen in een teneur. Want niet de toestand is belangrijk, maar de wording. En in die wording, in die teneur, steekt het naderende einde van de tot nu bestaande partijenstaat. En dat is eigenlijk het einde van de droom dat men door politiek de wereld kan veranderen — dat men haar met name door middel van massaal georganiseerde bewegingen democratischer en welvarender kan maken. Als loonsystemen een zaak van de vakbeweging zijn en als Provo, Tien over Rood en, in verwijderd verband zelfs Mao, de culturele revolutie prediken, is dat omdat sociale en culturele vernieuwing en regulering niet aan partijkaders en regerende regenten kan worden overgelaten. Dan moet de rol der partijen wel een andere worden — meer begeleidend dan leidend misschien, meer opvangcentra van diverse meningen en doorgeefinstituut daarvan in ieder geval. Dan worden de **politieke** partijen weer bewegingen, omdat ze zelf in beweging zijn: middelpunten van discussies op sociaal, economisch, cultureel én politiek vlak. Eenheden van personen en groepen en organisaties, die ieder op eigen wijze in het openbare leven staan, en die elkaar vinden in de vaagheid van een 'klimaat' zogoed als in de vastheid van de politieke richtlijn die men tezamen vaststelt. Dat is de pluriforme partij, waarin de huidige partijen ieder voor zich en sommige tezamen op eigen wijze tastend naar de toekomst hun plaats kunnen vinden. Misschien gaat het hier alleen om een overgangstoestand naar een stelsel van weer meer duidelijk omrande partijen of misschien zelfs wel van één partij, die, voorzien van vele kameren het voorportaal voor die ene Kamer, die volksvertegenwoordiging heet, kan zijn.

Het is utopisch daarover te praten. Het punt van nu is: de eis die de historische ontwikkeling ons stelt beantwoorden. In grote lijn is dat de eis van de pluriforme partij. Maar hoe nu verder in de praktijk? Ergens moet het initiatief vandaan komen. Zal één der oude partijen het aandurven? De kans is klein, want men moet zijn bestaan, zijn positie, zijn middelen en zijn (nog aanwezige) macht op het spel zetten. Voor wie weet dat aan dit alles de tand des tijds zacht knaaghout heeft, zou de keus niet moeilijk moeten zijn. Die dat uit hun sociale positie weten — geëngageerd wel, verantwoordelijk niet — zijn de jongeren. Als ze gelijk hebben, hebben ze dat niet omdat ze jong zijn, maar omdat hun een

onbevangenheid eigen is, die de oude rotten ontbreekt. In alle partijen roeren zij zich. Die partij, die het eerst voor hen openstaat maakt het meeste kans de partij der toekomst te zijn.
Zo'n partij zou geen straffe organisatie moeten kennen, veeleer de gelegenheid moeten geven aan allerlei min of meer in de geest verwanten om tot een stellingname te komen in actuele vraagstukken. Zo'n partij zou uit plaatselijke afdelingen kunnen bestaan, waarin de discussies beginnen. Een speciale commissie zou de meningen zó moeten bundelen dat ze op een bijeenkomst van alle afdelingsafgevaardigden ter dege besproken kunnen worden. Diezelfde landelijke vergadering stelt ook de politieke hoofdlijnen vast, die in de Kamer richtsnoer voor de fractie zijn en die in de afdelingen bij de propaganda op de voorgrond staan.
De voordelen zijn duidelijk: er wordt een appèl gedaan op sportieve onderlinge strijd en dat wekt ook naar buiten belangstelling. Er kan een democratische besluitvorming plaats vinden, die de soepelheid niet in de weg staat. Er kan een grote macht gevormd worden, doordat verschillende groepen, welker aandeel in de fractie natuurlijk moet blijken, samen gaan — deze macht is niet monolitisch, maar staat juist toe aan verschillend geaarde critici zich te laten horen en zodoende mee te tellen.
Het werkelijk politiek besef kan groeien, dat een partij geen gemeenschap van volkomen gelijk gezinden is, maar een middel tot toetsing, selectie en plaatsbepaling.

Kan zo al het aanzien der politiek, het prestige van parlement en regering verhoogd worden, de factoren die tot machteloosheid doemen zijn er niet mee geëlimineerd. Ten dele zijn ze inherent aan ieder systeem, maar is het een reden, om, wanneer macht al corrumpeert, haar niet na te streven? In het openbaar-bekend-zijn der gevaren steekt de uitdaging aan een voortdurend kritisch volgen der politici. Juist die openbaarheid groeit in een goed functionerende democratie. Juist dat goede functioneren hangt van de vorm en de activiteit der partijen af. Democratie mogen wij op het ogenblik en voor dit tijdvak wel omschrijven als 'pluriform' — wel nu, laten de partijen die haar schragen dat ook zijn.

En andere euvelen, die tot machteloosheid dwingen? Ze zijn tendele inherent aan het kapitalistisch systeem in zijn fase van verstatelijking.

Ze zijn zowel economisch als politiek. Ze zijn bovenal internationaal. Een internationaal-socialistische oplossing is geboden. Ik kan me dan ook die pluriforme partij alleen voorstellen — maar dat is mijn beperkt gezichtsvermogen — als een partij waarin een principieël socialistische en een in de praktijk tot het socialisme neigende vleugel samen gaan en elkaar behoeden voor afglijden naar links sectarisme ter ene en naar rechts opportunisme ter andere zijde. Een soort vermeerderde en verbeterde uitgave van de PvdA dus.
De principiëlen zullen zich in zo'n groep misschien het moeilijkst weten te voegen. Laat voor hen de politiek-sociologische waarheid gelden, dat de massa niet radicaal is. Dat men een politiek moet voeren met die massa als aanhang en dus kalm aan, maar dat alle vooruitstrevende kritiek, hoezeer ook steeds weer verworpen, het op den duur blijkt te winnen, omdat ze bevroedt hoe de gang van zaken in de toekomst zijn zal. Het is een ondankbare rol, die slechts kleine groepen en enkelen onverbitterd kunnen volhouden. Het is de rol van degenen die achteraf gelijk krijgen. Maar ze **krijgen** gelijk, The Gideons — niet the Parties! Dat geldt voor het internationaal samengaan ter beteugeling van ondemocratische economische en andere uitwassen. Dat geldt met name ook, en dat is meer nationaal te bezien, voor de democratisering van dat bolwerk van autocratie, de onderneming. Democratie moet beginnen, en zal voor velen nooit verder komen dan de eigen directe omgeving. Die omgeving is het terrein van het eigen werk, de onderneming. Structuur en personeelsbeleid daarvan — maar dat wil per slot zeggen macht daarover, is van primair belang en voor decennia door de verpolitiekte socialisten over het hoofd gezien.
En dan is er nog dat herontdekte veld van de (re)creativiteit!

Paul de Vree

paramour

verzuild de trots
zweven mijn voeten delfisch

waarover
na 't briesen der paarden
orakelt de rookkal?

het stadion trilt

free jazz

saxt een baard
aan het gebaar

kraait een hiel
in de spiegel

de diskeprang
gorkest de grijns

krakkemigilt
de radijzernij

boeboeboebas
babababoes

ichtyosauromachie
g

Po Tsjuu I

het verre dorp

Wie kent het dorpje Tsjoe Sjen
Zo ver van de stad gelegen?
Slechts ezelskarren rijden er
Bolderend langs de wegen.
De oude, lemen huizen staan
In de schaduw der moerbeibladen
Binnen hoort men de haspels slaan
Bij het weven der zijdedraden.
De kleine jongens sprokkelen hout
De meisjes putten water
De boer rust met gebogen rug
En langzaam wordt het later.

Zo leeft men in het dorp Tsjoe Sjen
Op 't randje der ontbering
Maar, God zij dank, de stad is ver,
Geen last van de regering!
Levend spit er de boer zijn hof
Dood wordt hij van zijn dorp weer stof.

vertaling Jef Last

Frans de Bruyn

volledige vergunning

voor Clarissa Jacobi

Ik zal nu wel vrij spoedig in een aangename stemming verkeren. Nog voor het middaguur slaat. Voorwaar, voorwaar, ik zeg u, sprak de Meester tot Petrus, alvorens de haan driemaal zal gekraaid hebben, zult ge me tweemaal verloochenen. Of was het tweemaal kraaien en driemaal verloochenen? Of: driemaal kraaien en verloochenen? Komt er niet op aan. Ik drink drie ferme slokken van de oude klare die altijd klaar staat in de documentenkast. Uit de fles. Het smaakt naar schimmel en edik. Er is geen meester, er is geen dienaar, er is geen verloochening. Zelfs geen symboliek in de drie slokken. Ik volg gewoonweg de beweging die me meesleept. Zonder verzet. Waarom zou ik me overigens verzetten? Zo.
Want eerst was het Carl. Een flinke, welgevormde man. Een Adonis. Ging iedere zondag paard rijden in de bossen van Zoersel. Deed twee avondjes per week judo. Was bovendien een uitstekend hockeyspeler. Roken of drinken deed hij niet. Zelfs geen modedrinks zoals tonic of alcoholvrij gemberbier. Hij liet zich alleen gelegen aan de vrouwen. Zoals de konijnen van het ene gaatje naar het andere. Dat is gezond. En rauwkost vreten. En water drinken. Zo'n levenswijze verhoogt de potentie en dan heeft een man nog wat aan zijn leven. Goed. Die redenering klopte wonderwel en in de praktijk viel het ook erg mee. Tot hij kanker in de kleine hersenen kreeg. Hij moet het natuurlijk al geruime tijd gehad hebben. Maar niemand wist het. En hijzelf evenmin. Zodra hij pijn gewaar werd, heeft het alles bij mekaar met hem geen volle zeven weken meer geduurd.

Sedertdien zijn we zwaarder gaan drinken. Jan, Hugo en ik. Het is een mikroob geweest bij Carl, zei iemand, een virus, iets dat de wetenschap nog niet kent. Het noodlot. Je kan het in je lijf krijgen op een paard, in een sportzaal, in een vreemd bed. En dat is heel juist. Kijk bijvoorbeeld maar eens bij ons in de buurt wat voor volk daar in de wassalons komt. Moet je eens kijken wat die lui in de machines durven te stoppen. Heel juist, zei iemand anders. Ze gebruiken te weinig wasmiddelen, goedkoop spul, drukken op een verkeerde knop, spoelen niet voldoende na. En daar zijn dan Turken bij, Arabieren, Chinezen. Die zijn natuurlijk immuun tegen sommige gevaarlijke mikroben die in hun linnen zitten. Anders leefden ze zelf niet meer. Maar die dingen zijn gevaarlijk. Kortom,

je leeft gewoon volgens je gewoontes en onderhoudt normale menselijke betrekkingen. En intussen sluipen gevaarlijke virussen uit de sloppen van Ankara, Medina of Sjanghai langs je slijmvliezen in je gestel. En je gestel verzet zich. Er komt een strijd tussen twee krachten. Eén van beide moet de strijd verliezen. Onder of boven. Het is allemaal toeval. De wetenschap, de leer van de hygiëne zal het achteraf kunnen verklaren. Maar in afwachting wordt je lot bepaald door wat anders dan de regels van de moderne hygiëne en voedingsleer. Ja, zei ik, het is een wonder dat we leven. Maar is nog een groter wonder dat we blijven leven. Een ieder riskeert iedere dag zijn leven. Een steiger die instort, een klapband van een auto, een kortsluiting in de badverwarmer. Er kan ieder moment iets gebeuren. En in afwachting zitten we de hele dag lang documenten uit het vakje 'In' te nemen, doen enkele domme bewerkingen, leggen de oorspronkelijke documenten met toevoeging van onze arbeidskracht in het vakje 'Out'. Dat is ons leven.

Het drama was, dat we geen alternatief hadden. In de bossen gaan leven konden we niet. Omdat er geen bossen meer zijn. En omdat we ten slotte prijs stelden op zuiver linnen, een verwarmde kamer, een clean toilet en zo, bleven we rustig aan onze grijze metalen tafels met groen linoleum blad. Maar we vormden een potje en uit dat potje kochten we bier. Eerst bier. Af en toe namen we een slokje. En in de vroege morgen hadden we niet veel van doen om een euforische toestand te bereiken. Voor het middageten dronken we ostentatief grote glazen aan onze werktafel, zodat de honderden andere klerken links en rechts en achter ons duidelijk konden zien dat we niet vies waren van die drank. Tijdens het middagreces deden we een dutje op luchtmatrassen tussen de documentenkasten. En daaraan kon niemand zich storen. De chefs keerden toch niet terug voor drie uur en onze collega's profiteerden van de gelegenheid om kosteloos buiten het net te telefoneren, naar de bioscoop te gaan, totoformulieren in te vullen, etc. Kortom: iedereen liet iedereen met rust en zo hoort het ook in een beschaafde gemeenschap. 's Namiddags dronken wij aanzienlijk meer. Onder meer omdat zelfs de geringste zonbeschijning door de glazen wanden de temperatuur opdreef, maar ook omdat de dorst ons lichamelijk kwelde ingevolge matineus drankgebruik en het vrij spoedig ritueel geworden middagdutje. Tegen

het einde van de dag zaten we vrij goed onder de olie. Maar op een uurtje overwerk keken we niet. Het werd overigens extra betaald en na het werk gingen we toch naar de kroeg. We sluimerden behaaglijk van de ene dag in de andere. 's Avonds lieten we langzaam de draden uit onze handen glijden en 's morgens namen we ze nog langzamer weer op. Vanzelfsprekend leed ons rendement ten zeerste onder deze levenswijze. Maar erg was dat niet. Immers wegens administratieve redenen zou het maandenlang duren eer Carl vervangen werd en wij konden aan de afdelingsoverste altijd zeggen dat zelfs geen dozijn vermoeide klerken in staat waren om samen de werkprestaties van onze betreurde en destijds kerngezonde collega Carl te evenaren. Daar kwam dan nog bij dat de syndicaten een gemiddeld maximum aantal verrichtingen per klerk en per dag hadden afgedwongen, een norm die wij op koude dagen ruimschoots voorbijstreefden. Plus het feit dat er regelmatig nieuwe en gewillige klerkjes in aanpalende sectoren hun carrière begonnen en dat wij hen door een of ander geintje konden dwingen een gedeelte van onze taak over te nemen. De chefs — en dit mag in hun voordeel niet verzwegen worden — waren helemaal niet streng. Niet alleen omdat ze meestal erg druk bezig waren allerlei persoonlijke werkjes in verband met hun nevenactiviteiten op te knappen. Maar vooral omdat hun verdere promotie in hoge mate afhankelijk was van de uitslagen der syndicale en andere verkiezingen en daardoor ook van hun graad van populariteit bij de klerken. Enfin, wij profiteerden mee van de heersende situatie. Geleidelijk schakelden wij over op sterkere biersoorten.

Wij konden ons sterker, beter en dus ook duurder bier permitteren. Omdat wij door onze langzamere prestaties geleidelijk meer overuren verrichtten. En door de medeplichtigheid van een onderbureauchef mochten wij zelfs ons middagreces laten meetellen. We hadden namelijk ontdekt dat die man uitsluitend iets dronk als het hem geen stuiver kostte en aangezien de meeste klerken van twaalf tot twee de kantoorcomplexen ontvluchtten, was het een klein kunstje voor hem om ons wegens zogenaamde extra-prestaties een extra vergoeding te doen toekennen. Van gewone inheemse pils schakelden wij over naar duurdere import-bieren: Urquell, Tuborg, Carlsberg. De laatste biersoort schuwden we

aanvankelijk omdat we zo weinig mogelijk aan het rampzalig lot van Carl wilden herinnerd worden. Maar eens dat wij er wel moesten van proeven, omdat er toevallig in de kantien geen ander bier beschikbaar was, begrepen we dat toch niemand aan zijn lot ontsnapt. En sindsdien gebruikten we grotere hoeveelheden Carlsberg dan we ooit van andere biersoorten gedronken hadden. Tevens als een soort herinneringsritueel aan onze jonggestorven kameraad. Jan, Hugo en ik. Af en toe kregen we wel een vaag en licht pijngevoel in de rechterzijde. Maar daar spraken we niet over. Dat kwam eerst later. Toen Jan weg was. We stelden wel vast dat we van langsom meer naar het toilet moesten. En zoiets konden we noch voor onszelf noch voor de anderen verborgen houden. Ten opzichte van de anderen was dat niet zo erg. Want een ieder wist dat sommige klerken halve dagen op het toilet doorbrachten om daar rustig te lezen, te schrijven en zelfs met een sousmain op de knieën patience te spelen. Het was algemeen bekend dat sommige chefs zich daar terugtrokken om sexuele betrekkingen te hebben met stagedoende vrouwelijke bedienden. Na verloop van tijd en handeling kwamen ze terug met wazige blikken en kennelijk nog niet helemaal los van de beleefde opwinding. Maar wij voelden ons lichtelijk ontnuchterd en nogal vervreemd, iedere keer als wij ons door de druk in onze ingewanden hadden verwijderd. Dan moesten wij opnieuw enkele slokjes nemen en zo kwamen wij in een vicieuze cirkel terecht. Tenslotte schakelden wij over op Whitbread's (Recommended for Invalids) en finaal op het neusje van de zalm: Guinness Is Good For You. We wisten wel dat sommige collega's stiekem zakflesjes met sterke drank aan de lippen zetten. Maar zo waren we niet. In een bepaald artikel van het huishoudelijk reglement staat overigens duidelijk vermeld dat het nuttigen van sterkalcoholische dranken tijdens de werkuren in kantoor- en aanpalende ruimtes ten strengste verboden is. En daar hielden we ons aan. Te meer omdat de onderbureauchef die onze overuren inschreef ons bij meer dan één gelegenheid had gezegd dat hij graag iets door de vingers wilde kijken als we maar bereid waren binnen de perken van de redelijkheid te blijven. Wat we dan ook deden.

Nochtans kregen we te lijden van een flepse smaak. Een kleverig gevoel dat bijna voortdurend onze mond teisterde. We hadden weliswaar al een

behoorlijk aantal oudere archiefstukken uit onze documentenkasten verwijderd om de dagelijks vereiste biervoorraad zo onopvallend mogelijk binnen bereik te brengen. Maar er zijn grenzen aan alles. En het ene middel sluit het andere niet uit. En zo kwam het dat wij meer begonnen te roken. Een pittige prikkeling van onze smaakpapillen en kennelijk van nog vele andere cellen, bracht een tijdelijke oplossing van onze directe problemen. Wat er ook van zij: ons drankverbruik werd gestabiliseerd, wij moesten minder naar het toilet en wij rookten in redelijke mate. Iets meer dan voorheen natuurlijk, maar nog redelijk. Dat dachten wij tenminste. Maar wij gooiden drie, vier keer per dag onze asbakken leeg. In de papiermand. En daar lagen ten slotte meer peuken in dan verknoeide formulieren. En op het einde van de lange dag zaten de asbakken nog meer dan boordevol. Je kon het groen van het linoleum tafelblad niet meer zien door de bruin ingebrande gleufjes en dan lagen er op de vloer ook nog uitgetrapte sigaretten. Dat beseften we pas toen Jan niet meer verscheen. Voorheen was ons dat niet eens opgevallen.

Ik moet eerst enkele slokken oude klare nemen eer ik verder kan. Drie — om ik weet niet welke mysterieuze reden. Maar het kunnen er ook meer zijn. Een kwart fles desnoods. Want dat kwam zo, met Jan. Hij zei al enkele dagen dat hij bijna niet meer ademen kon op kantoor. Dat monotone werk, die warmte, de ongemakkelijke houding, etc. Maar dat was het niet. Hij hoestte bijna voortdurend. En ik dacht al wat het kon zijn. Hugo ook. Al vermeden we angstvallig met mekaar te spreken over hetgeen we dachten. Ergens voelden we ons bedreigd door besmetting of zo. Misschien deden we door onze houding Jan tot het inzicht komen dat hij ons kleine eilandje van vriendschap en rust niet in gevaar mocht brengen. Wij spoelden angstvallig de glazen om waaruit hij gedronken had, dronken niet meer rechtstreeks uit de fles waaraan hij ook de lippen kon zetten en weigerden ten slotte zelfs de sigaretten die hij uit zijn pakje presenteerde. Hij heeft een dokter geraadpleegd en toen wij vernamen dat er wat scheelde aan zijn longen, voelde Hugo zich duidelijk zeer opgelucht. En ik ook. Dat hoefden wij hem als vrienden dan niet in zijn gezicht te zeggen. Overigens wendden wij ons enigszins van Jan af als we met hem spraken. Jan zei wel dat hij slechts drievierde zijn longencapaciteit gebruikte. En dat zo'n gebrek aan adem-

halingsvermogen aangeboren was. En dat hij alleen het roken moest laten. Maar daar geloofden we geen woord van. Toen hij ondanks zogenaamde medische zorgen nog feller begon te hoesten, vermeden we hem nog aan te spreken, tenzij gebukt, afgewend, achterstevoren bijna, om toch maar het risico niet te hebben een zweem van zijn adem naar binnen te krijgen. Enfin, we waren gelukkig toen hij voor maanden naar een instelling moest. Nu we nog met zijn tweeën waren, verborg Hugo zijn gevoelens niet meer. En ik evenmin. We waren tevreden van Jan bevrijd te zijn. Niettemin stuurden we prentkaarten in de vorm van bierviltjes om hem zonder persoonlijk gevaar voor onszelf 'Hartelijke wensen voor spoedig herstel' en zo over te maken. Wij kregen af en toe een glimmende prentkaart van Jan. Een plaatje in harde onnatuurlijke kleuren met afbeelding van het gesticht waarin hij verpleegd werd: een glazen kubus met glazen balkons, middenin een eindeloze gazon met hier en daar een treurwilg en een perk met vuurrode bloemen. Wij benijdden hem bijna terwijl we met slome leden en slijmerige mond in ons kantoorreservaat zaten te vegeteren.
Vrij spoedig begrepen we dat Jan nooit meer bij ons zou terugkeren. Hij schreef ons dat het verder onderzoek had uitgewezen dat hij geen half jaar meer te leven had, als hij het roken niet zou opgeven.
'Maar ik houd er niet mee op. Het is misschien een langzame vorm van zelfmoord. Ik kan het echter niet laten omdat ik al van mijn veertien jaar roker ben. In afwachting van het afscheid heb ik hier een geweldige tijd. Het is zo dat de mensen die spoedig zullen uitdoven, veel intenser kunnen leven. Niet alleen met de andere patiënten. Maar ook met de verpleegsters en met de dokters. Als zelfs de mannen van de wetenschap daaraan meedoen, wordt bewezen dat het zin heeft allerlei regels en voorzorgen in acht te nemen. Want de dood — om bijvoorbeeld nog niet van de snelle, universele, naamloze dood te spreken — bedreigt ons allen, iedere dag. U ook. Van ganser harte en met beste groeten aan de vrienden op kantoor. Jan'.

Nu moet ik nog een slokje nemen. Ik dacht dat de fles nog zo goed als vol was. Maar ik ben — al is het niet tot mijn grote verbazing — al ergens in de helft. En dan gaat het snel. Bijzonder snel. Op dat moment verliest eenieder de gebruikelijke notities van tijd en ruimte.

Goed. Ondanks het vele roken, werkte mijn ademhaling nog regelmatig en onbelemmerd. Polsslag — zo te voelen — ook goed. Mijn bewegingen waren nog behoorlijk gecoördineerd. En mijn werk — in de mate dat ik moest werken— leed niet onder mijn rook- en drinkgewoontes.
Voor Hugo gold hetzelfde. Dat zei hij. En ik zag het hem wel aan ook. We waren aan mekaars vriendschap verplicht openhartige taal te spreken. Om in ieder opzicht met mekaar in het reine verder te leven, boden wij ons samen tijdens de werkuren aan bij de administratieve gezondheidsdienst voor een grondig algemeen onderzoek. De geneesheer zei dat wij slechts de normale sleetverschijnselen van onze leeftijd vertoonden. 'De longpijptakken zijn wel wat ontstoken. En de lever is gezwollen, maar tja dat heeft een ieder die al eens een sigaretje rookt en een glaasje drinkt. Als het maar niet te veel wordt. Maar tja, wat hebben we nog aan ons leven als we niet meer van een rokertje en borreltje mogen genieten?'
Nou ja, dat dachten wij ook. We voelden ons overigens behaaglijk.
En het bezoek aan de dokter had eerder een preventief karakter. Het was tevens een kwestie van onderling vertrouwen tussen Hugo en mij. Om te weten in hoever de ziekte waardoor Jan onmiskenbaar besmet was, met enige erfelijkheid verbonden was, nam ik inlichtingen over zijn verwanten. Zowel zijn vader als zijn grootvader en nog enkele andere familieleden van hem waren vrij jong van longziekten gestorven. Dat stelde me gerust. Daarbij kwam dat mijn bloeddruk eerder aan de lage kant was en aangezien mijn eigen vader als negenenzestigjarige aan de gevolgen van hypertensie overleed, dacht ik vrij goed te zitten in het immense gebouw waar uiteraard zeer weinig tot in- en uitwendige spanningen aanleiding geeft.
Goed. Maar als ik aan vader denk, moet ik nog een slokje nemen.
Voor Hugo was er helemaal geen probleem. Zijn vader stierf op veertigjarige leeftijd. En dat was in een treinongeval. We hadden dus geen fysieke moeilijkheden. En geestelijke nog minder.

Goed.
Maar er was een ander probleem. Het aanbrengen van de drankvoorraad, dat ging nog. Maar het wegwerken van het leeggoed — iets dat niet zo dwingend was — vergaten we nogal eens. En zo kwam het dat

de vrijgemaakte ruimte van de weggegooide dossiers niet meer volstond. Tussen de kasten, onder onze schrijftafel, overal lagen lege flessen die wij achteloos neergezet hadden en tijdens onze professionele manipulaties omgeworpen.
Goed. Het was een ware chaos. Als ik er nog aan denk. Een chaos. Overal is er een chaotische ordening of een geordende chaos. Om het even waar. De image van onze sector in de over het algemeen nogal keurige zaal, werd echter bedorven door al die lege flessen. Niet dat het publiek daarvan iets te merken kreeg. Maar de onderbureauchef, de bureauchef en later zelfs de afdelingsoverste meldden ons vriendelijk dat er grenzen zijn aan alles. Enfin, er waren wel vele dingen toegelaten. ' U weet dat wel, alles mag, als ze u maar niet betrappen. Er zijn ook nog inspecteurs. En dan de nieuwe, jonge bedienden moeten ergens goede voorbeelden hebben om zich op te richten. We weten wel dat uiteindelijk alles op niets uitdraait. Maar in afwachting moeten we zorgen dat de pret zo lang mogelijk duurt. Als u maar begrijpt wat ik bedoel'.
Nou, goed. We wilden ons wel bevrijden van die flessenrompslomp en zo. Jan stierf. We gingen niet naar de uitvaart. Dat werd wel gedaan door de vaste personeelsdelegatie voor begrafenissen. Die was meer op stap dan aanwezig. In alle grote ondernemingen sterven bijna dagelijks mensen. We hadden geen flauw vermoeden hoeveel het er per week of per maand wel waren, omdat de delegatie soms meer dan een dag weg bleef voor één enkele begrafenis. Maar de dood van Jan raakte ons bijna lijfelijk. We hadden ongetwijfeld deeltjes van zijn uitgeademde lucht opgenomen. Dat kon geen twijfel lijden. Het bracht ons in verwarring en bijna in paniek zelfs. Maar — om kort te gaan — we schakelden snel over op oude klare. Een zuiver en edel produkt. Geen overvloedig geloop meer naar de toiletten. Veel minder leeggoed. Meer rust. Zowel in lichaam als in geest.

Goed. Maar na verloop van tijd stelde ik vast dat Hugo begon te vermageren en af en toe kennelijk last had van een zwaar gevoel in de maagstreek. Ik begon hem argwanend te bekijken en hij moet dat bemerkt hebben. Want hij sprak mij minder over zijn gewaarwordingen en meer over onze ambtelijke verplichtingen. Dat was verdacht.

In mijn behaaglijke zelfgenoegzaamheid vermeed ik van mijn kant daarover te spreken. Voorlopig. Maar toen ik zag dat hij soms hevig transpireerde, dat zijn handen beefden en dat hij aarzelend naar de kast met onze voorraad ging en af en toe zelfs verplicht was in een krampachtige houding even te blijven staan, nou ja, toen moest ik hem wel wat zeggen al was het maar uit kameraadschappelijke solidariteit. Want soms voelde ikzelf een doffe pijn in de rechterzijde. Al was er volstrekt niets mis met mijn transpiratie, mijn handen, mijn bewegingen.
Goed. Ik begon erover. En dan zei Hugo dat hij iedere morgen om vier uur wakker werd door een stekende pijn in de rechterzijde. Dat is een vergrote vetlever, zei ik. Het is niet erg. Gaat bijzonder langzaam. Als je maar binnen de perken van de redelijkheid blijft. We zullen Duitse jenever kopen van 30 %. Dan gaat het nog langzamer. Kanker gaat snel en doet erg pijn. Een kernbom nog sneller. Voor iedereen dan. En het doet geen pijn. Maar dan is er geen hoop meer. Voor niemand. Het is kanker, zei Hugo. Als het de lever was, zou ik het kunnen voelen onder de laatste rechterribben. Daar is het niet. Het zit lager. En de pijn vertakt zich tot in de staartwervel en mijn dij. Als ik hier op kantoor zit, voel ik het minder. Maar in de nanacht, de vroege morgen, is het onuitstaanbaar.
Goed. Naar de dokter, zei ik. Je moet je laten verzorgen. Vroeg hij een sigaret, Jan. Nee Hugo. En zei Hugo: het is kanker of het is geen kanker. Ik wil het niet weten. Maar als het mijn beurt is om te kreperen, dan wil ik het hier doen. Niet in een keurige kliniek. In de geborgenheid. Of op de snijtafel omringd door gemaskerde kerels met bistouris, die maar wat rotzooien zoals wij hier zitten te doen. Met mensen of met papier. Komt er niet op aan. Jezus, als ik hier voor goed tegen de grond ga, zullen de collega's wel eens opkijken. Misschien dient het nog tot iets. Nou, goed, dacht ik. Wat is me dat voor praat? Net zinnen uit een slecht toneelstuk. Voor en door het volk. En helemaal geen regisseur. Maar Hugo wiste zich het zweet van het voorhoofd. Krabde zich op beide handen, dan op borst, buik, dijen. Toen voelde ik hoe ik als het ware zijn bewegingen imiteerde. Net of ik in een spiegel stond. Ofwel hij. Dat kon ook. Het was me niet recht duidelijk.
Goed. We namen een borrel. En we zegden dat we de zaak nog eens rustig zouden bekijken. De onderbureauchef stond een bevordering te

verwachten. En er waren pas enkele nieuwelingen binnen, waaraan we nogal wat werk konden overlaten. De zon stond stralend aan de azuurblauwe hemel. We zagen de daken van de oude stad schitteren in het licht. Er was dus geen enkele reden waarom we niet zouden transpireren en met de ogen knipperen. Goed.
Zo is het.
We hoeven ogen en oren niet te sluiten voor de werkelijkheid. Geluiden van het verkeer dringen vaag tot hier door. De geluidjes van roodborstjes en zo. Wat verder is een meisje dat een potje met een rose hyacinth op haar tafeltje heeft staan. Goed. Haar huid is rozig als een perzik. De schrijfmachines knetteren vrolijk in de lentewind. Er is al een geur van lentebloesems tussen lijmpotten en inktkussentjes. Goed. Alles goed. Met Volkswagen heb je geen problemen. Driemaal gebakken in de oven. Je kan hem rustig buiten laten. Wisselstukken kosten zo goed als geen geld en voor mijn weekloon koop ik een nieuwe motor. Zondag geven ze het nog eens, zegt iemand anders. Maar dan moet je wel tijdig kaarten bestellen. Allemaal praatjes van die pil. Je wordt er niet dikker van. Alleen heb je het gevoel dat je dik bent. Wodka is veel onschadelijker in sinaasappelsap. En sigaretten met filter deugen ook niet. Het is beter dat je zelf rolt. Eindelijk zal het gif met wortel en al uitgeroeid worden.

Goed. Maar als je auto's verbiedt in de binnenstad en fietsen ter beschikking stelt van iedereen, wat doen de kreupelen, de blinden, de lammen? Nog iemand anders zegt wat anders. Het is altijd iemand anders die het zegt. En ik zeg niets. Ik weet het niet. O ja. Het is kanker, zei Hugo. Want als het de lever was. Dan zou ik nachtmerries hebben, mieren, ratten, muizen rondom mij zien krioelen. En ik zie niks. Ik ook niet, lieve vriend. Wat ik wel doe is horen. Ik heb nog een bijzonder scherp gehoor. Hugo die mij oproept langs een bijzonder erg gestoorde lijn. Dat hij voor onbepaalde tijd afwezig is en toen werd de verbinding verbroken. Net of er mieren, kevers, dolle insecten aan de binnenkant van de hoorn zitten te krabbelen. Ik wis het zweet van mijn voorhoofd en ga met lichtjes trillende handen aan mijn tafel zitten. Iedereen is rustig over zijn taak gebogen. En ik heb ruimschoots gelegenheid om naar hartelust te krabben. Het zou niemand opvallen als ik rustig opstond en wegwandelde. Als ik de ogen sluit kan ik vlokkige trillingen waarnemen.

Ik zou op een witte fiets willen rijden in de witte stad. Tussen groene gazons. Rustig mechanisch peddelen met het stuur losjes in de handen en een luchtig gevoel in het hoofd. Dat kan nu wel. Het lijkt me echt niet onmogelijk. Ik zie het gras. Maar het is grijs, zwart bijna. Als ik me laat neerzakken kan ik het voelen. Me laten zakken, zijwaarts, kalm op de rug wentelen en dan kijken naar de kleine wollige wolkjes in de lucht. Opgepast voor de mieren. Natuurlijk zijn er geen mieren. Want het gras is sprokkig, breekt, verpulvert als ik het aanraak. Het is de verbrande aarde na de doortocht van de laatste troepen, het uitstorten van de napalm, de ontploffing van de grote bom. Er is alleen nog kruimelige aarde, hard, korrelig en koud. Dat vermoed ik wel. Zelf heb ik het onwaarschijnlijk warm. In zo'n bodem kunnen zelfs geen mieren meer leven tenzij heel diep, ondergronds. Of op mijn lauwe lichaam, dat overal geteisterd wordt door jeukgevoel. Gelukkig kan ik me naar hartelust krabben. En mede daardoor verwerf ik nu een luchtig en bijna aangenaam gevoel. Er is vooralsnog geen gevaar. Kalm blijven. Schurken en krabben als het nodig is. Nu Hugo ook weg is, hoef ik niets meer te verbergen, heb ik volledige vergunning.

Oostende, 1 maart 1967

O.Noordenbos

de onmogelijke situatie

W.G.J.Iemhoff — Oorlog/dienstplicht/dienstweigering.
Het Wereldvenster, Baarn 1966. *f* 7,90

Er is een boekje verschenen dat naar mijn mening wel de moeite loont er iets uitvoerig op in te gaan. Het is een boekje dat men bijvoorbeeld aan militairen van christelijk geloof ter lezing zou moeten aanbevelen, maar vooral aan aalmoezeniers, leger- en vlootpredikanten en humanistische militaire verzorgers.
De schrijver is een jong medicus die het probleem van al of niet dienstweigeren om zo te zeggen aan de praktijk heeft getoetst. Drie maanden heeft hij bij de marine gediend, daarna heeft hij dienst geweigerd en is toen toch weer onder dienst gegaan na een half jaar. Die diensttijd heeft hij als een kwelling ondergaan en voelt hij nog als een échec. Voor de tijd van tweeëntwintig maanden heeft hij zijn vrijheid en zijn verstand, al zou het maar voor een deel zijn, verkocht aan de verveling en de laffe mythen van de militaire sfeer, schrijft hij. Men kan dit boekje zien als een afrekening en het maakt de indruk niet uit rancune geschreven te zijn, maar zijn belevenis heeft hem ertoe aangezet verder na te denken en dat heeft hij op een rationele manier gedaan, na zich te hebben verdiept in de filosofische problematiek van oorlog, geweld, dienstneming en dienstweigering.
Hij was tot de slotsom gekomen na zijn diensttijd dat de oorlog een onverdragelijk feit is, onverenigbaar met zijn leven en dat van de anderen, dat het anonieme, georganiseerde doden onzin is en anders niets, een onmogelijkheid voor het verstand, dat de oorlog een waanzin is, vanuit de rede een onmogelijkheid en dit eerste gezichtpunt, meent hij, kan en mag niet wegverklaard worden. "In ons gezichtsveld blijft een blinde vlek". De realiteit van de oorlog is, "hoe wijs en verstandig er op de kanselarijen en achter de redactietafels ook over oorlogen gesproken wordt... deze onbestaanbare, onmogelijke onzin: x doodt y".
Zijn filosofisch denken heeft Iemhoff ertoe gebracht de werkelijkheid en de mens te beschouwen als het wordende. Daarin wordt het fundament gevonden voor een verandering, die mogelijk is omdat de werkelijkheid van de mens een wordende is. De mens is een wezen dat geschiedenis maakt door, met en tegen de historie. "Dit alles maakt dat wij moeten

filosoferen om te veranderen; en veranderen moeten wij, willen wij worden wat we zijn: mensen".
Degene die over het doden in dienstverband en de voorbereiding hierop gaat nadenken wordt overspoeld door een lawine van vragen. Het is een onmogelijke situatie waar de dienstplichtige in geraakt. "Voordat hij het weet praat hij op de vanzelfsprekende toon van zijn omgeving en ziet hij al gauw niet meer de nooit te begrijpen waanzin die de oorlog waartoe hij wordt voorbereid, is: x doodt y". Hij neemt dan, zoals dit heet, de dingen zoals ze zijn en gewent aan de verveling van de koude oorlog. Wie de vragen die de oorlog stelt probeert te ontlopen kan vluchten in het idealisme, het oog gericht op de stralende toekomst, of vervalt in het cynisme.

Onder het hoofd 'het geweten als mystificatie' komt Iemhoff te spreken over de dienstweigeraar die een beroep moet doen op de wet op de gewetensbezwaarden. Hij meent dat dit beroep eenvoudig en duidelijk lijkt maar in werkelijkheid een gebied vol voetangels en klemmen is. Het is een zich terugtrekken op een laatste bastion voor de weigeraar, maar ook voor de onderzoekende commissie en het maakt elk gesprek onmogelijk, waarbij een soortgelijke kortsluiting plaats vindt als bij het zich terugtrekken op 'het geloof', als laatste schuilplaats voor het 'innerlijk'. "Dit innerlijk is niets", zegt Iemhoff mijns inziens terecht. "Het geweten bestaat niet en het mag niet bestaan voor degene die iets uit wil richten". "Het geweten is een mystificatie van de werkelijkheid en het innerlijk is zijn huis. Wij kunnen ons niet permitteren er nog langer te wonen". Hierbij word ik herinnerd aan wat de ethicus N.Westendorp Boerma zo verhelderend over het geweten heeft geschreven [1], die het een confuus begrip noemt, dat bepaald geen orakel is en net als Iemhoff zegt hij: "het geweten is er niet". Voorzover er van gesproken kan worden heeft het alleen betrekking op 's mensen daden die hij gedaan of nagelaten heeft. Voor een geweten heeft men een menselijke gemeenschap nodig, men heeft een ander nodig dan zich zelf als rechter

---

[1] N.Westendorp Boerma, **Realistisch ethiek,** Amsterdam 1933, hfdst. 3; Dezelfde, **Neen en Ja,** Amsterdam 1939, hfdst. 3.

van zijn daden. Wat wij nodig hebben is het objectieve en het actieve. Zei Goethe al niet dat de handelende gewetenloos is?
Deze objectiviteit, dit realisme verdedigt lemhoff ook. Hij verwerpt nadrukkelijk de 'wereldwijsheid', die zo vaak van een idealist een cynicus maakt. Diens "resignatie doet de waarheid geweld aan dat de mensen hun traditie maken, dat hun werkelijkheid niet de natuur, maar de geschiedenis is". En ten opzichte van de geschiedenis en het verleden is hij van mening:

> Onze enige rechtvaardiging tegenover het verleden is ernst maken met de mogelijkheid dat het anders kan... Wij gaan niet uit van een feitelijkheid die zich door zijn werkelijkheidsstatuut niet als zodanig laat gebruiken, wij proberen de mogelijkheid dat eens op deze wereld het mensdom in vrede zal leven, in ons leven en in ons handelen te laten functioneren. Wij beroepen ons niet op het verleden als een domme kracht, wij laten ons evenmin meeslepen door schone dromen — we nemen de mogelijkheid van de vrede als **werkhypothese.**

Een dergelijke werkhypothese is een middel, een instrument, een en al functie, maar men kan ze ook een geloof in de toekomst noemen, dat de mythen voor en na de skepsis breekt, doch de hoop onderhoudt en ons moed geeft redelijk te blijven ten opzichte van het verleden en de toekomst die beide aan ons zijn, ten goede of ten kwade. lemhoff noemt dit geloof de ware wijsheid van de wereld.
Nu heeft het woord geloof meestal een andere klank en inhoud als hier is uiteengezet. Geloof wil meestal zeggen: het diepste, meest persoonlijke in de mens, zo diep dat er niet over te praten valt, dat men zich kan afvragen of het bestaat.
Dit brengt hem op het christendom dat "zich naar zijn officiële zijde maar al te vaak geassocieerd (heeft) met de machten die de eerder genoemde wereldwijsheid hanteerden". Op politiek gebied is dat zeer duidelijk. "Na de middeleeuwen vertegenwoordigden de kerken meestal de reaktie tegenover verlichting, rationalisme, revolutionair élan, emancipatie etc... nooit werd een nieuwlichterij gesteund, nooit werd initiatief genomen". Het christendom is begonnen de wereldwijsheid op eigen terrein toe te passen. De onenigheid met de wereld die in het Nieuwe Testament zo

duidelijk naar voren trad nam de vorm aan van afwijzing, van 'verzaking'. "Men trok zich terug in het klooster, in de ziel... Kruisridder en flagellant, goeverneur en zendeling, koloniaal en antirevolutionair, diaken en antisocialist, deze en dergelijke kombinaties ziet men de hele kerkhistorie door. Dat is ook geen wonder, zij veronderstellen elkaar. De een heeft de ander nodig zoals het leger de gewetensbezwaarde". Een deel van de christenen heeft zich geconformeerd, een ander deel dat als geweten functioneerde van het eerste verzaakte de wereld. Beide complementaire partijen waren het echter als vijandige broeders eens over de 'onverbeterlijkheid van de wereld', over de erfzonde.
Iemhoff ziet nu twee grote moeilijkheden ontstaan die teruggaan op het uitlichten van het evangelie en zijn hoofdpersoon uit de historische polemische context en waardoor men het evangelie ging zien als een geïsoleerde boodschap van de liefde. Uit deze moeilijkheden, meent hij — en ik vind dit juist — heeft het christendom zich nog niet bevrijd en het is de vraag of het als christendom daartoe ook toe in staat is. De eerste moeliijkheid is de omgang met de bijbel. We kunnen daar niet verder op ingaan, maar Iemhoffs conclusie is duidelijk: vrijzinnigen noch orthodoxen kunnen beide met de bijbel iets beginnen, ze "gebruiken de teksten om er hun eigen fraaie of minder fraaie ideeën en bedoelingen mee te illustreren". Op een andere plaats drukt hij dit zo uit: "De orthodoxen elimineerden de mens, de vrijzinnigen God. De eersten hadden geen ethiek, de laatsten geen theologie. Hier een valse onmenselijke theorie van de geschiedenis, daar geen enkel historische perspektief, alleen een zwevend, gratuite humanisme. De zware dominee donderde, de verlichte zalfde".
De tweede moeilijkheid was dat het christendom geen raad wist met de geschiedenis, het bracht geen nieuwe praxis voort ondanks zijn grote pretenties. De veranderingen werden buiten en ondanks de kerken doorgezet (renaissance, verlichting, socialisme). Dit schrijft Iemhoff toe aan het gemis van een gefundeerde ethiek. De orthodoxen vernietigden de vrijheid door hun predestinatie en hun deus absconditus, de vrijzinnigen lieten de grondslag van hun ethiek, de liefde, buiten de geschiedenis zweven. "Het is ons nu wel duidelijk dat men geen ethiek kan formuleren als men zich blind staart op 'God' ".
"Maar", vraagt hij ook, "waarom voldoet de liefde, waar het moderne

christendom zo de mond vol van heeft, niet als gedragsleer? Paradoxaal gezegd: omdat men zich blind staart op de mens". "Er wordt geen recht gedaan aan het gegeven dat het optreden van Jezus een historisch gesitueerd antwoord was op een bestaande traditie die door verstarring zinloos dreigde te worden". Jezus moet begrepen worden in de traditie van de oudtestamentische profeten en daar wordt weinig gesproken over het liefdesgebod tot de medemens. De profeten stellen geen algemeen gebod op, maar zij gaan het onrecht van hun tijd te lijf en "oordelen van uit hun visie op de geschiedenis over de politieke en sociale feiten". "De profeten zijn centrum en zin van de bijbel". In het boek van de profeet Micha ziet lemhoff in klein bestek al de elementen van het profetisme bijeen. De profeten zijn mannen in actie en men vindt in het Oude Testament bepaald weinig over een abstract en generaliserend gebod. Zij "strijden tegen bepaalde misstanden en voor de realisatie van bepaalde doeleinden... vanuit hun visie op de geschiedenis, hun verwachting van het heil. Ze donderen niet, ze preken niet: ze profeteren". Men kan twisten over de vraag of we bij de profeten werkelijk een visie hebben op het gebeuren die wij als een historische visie mogen beschouwen, maar ik ben het wel met lemhoff eens dat ons Europees of beter westers historisch denken zich in en door het christendom pas heeft kunnen ontwikkelen en dat de toekomstvisie van de profeten wel aan de oorsprong hiervan zou kunnen staan. In elk geval is deze meer op de reële wereld gericht en menselijker, omdat het onder hun ogen gepleegde onrecht hen tot strijd hiertegen aanzette, en zij een betere wereld hier wilden stichten, anders dan de abstracte geschiedtheologie van Augustinus, die de geschiedenis slechts gebruikte om aan te tonen dat er altijd een strijd had bestaan en zou blijven bestaan tussen 'de heilsgeschiedenis' en het kwaad in de wereld.
lemhoff tracht 'God' niet te elimineren uit zijn visie op de functie van het profetische. In de bijbel, in casu in het OT, meent hij, functioneert de term God als "aanduiding van de waarheid die de geschiedenis van de mensen inaugureert en begeleidt". De schrijver ziet in de joodse naam JHWH de niet nader aan te duiden waarheid. "Er is zoiets als een waarheid, niet buiten of boven de mensen, maar tussen hen. JHWH, de god die een naam heeft en geen beeld, werkt binnen de geschiedenis". lemhoff wil niets weten van de christelijke opvatting van de

exclusiviteit van het Nieuwe Testament, dat in feite een historisch bepaalde voortzetting is van de traditie van het OT. Hij verzet zich tegen de zogenaamde boodschap van liefde die het NT zou brengen. De waarheid moet niet opgelost worden "in het dunne en ijle gepraat van medemenselijkheid en liefde". "Wat de mens kan doen is niet liefhebben, maar recht doen, aan zijn medemensen en hun waarheid... als men wil: door recht te doen heeft hij lief". Hij besluit zijn uitvoerig hoofdstuk, waar ik slechts enkele essentiële uitspraken heb kunnen overnemen met de volgende woorden:

> Wat is er dan nieuw aan het NT? Eenvoudig het feit dat het het christendom heeft doen ontstaan dat door een reeks van misverstanden heen tot de verspreiding van de bijbel heeft bijgedragen. Daardoor is deze unieke intuïtie althans in druk tot nu toe gehandhaafd en misschien niet alleen in druk. De officiële christenen zullen dat wel niet erg bijzonder vinden, ik vind het bijzonder genoeg. Wij lezen de bijbel en we komen in aanraking met een unieke traditie die een intuïtie over de spanning tussen de mensen en hun waarheid heeft geïnaugureerd waarover we nog niet zijn uitgedacht.

Uit schrijvers uitgangspunt dat de **waarheid oorsprong en zin van de geschiedenis** is, vloeit voort dat **het kwaad in eerste instantie bepaald is als onwaarheid.** Hier komt hij tot de paradoxie van de feitelijke onmogelijkheid van het bestaan van het kwaad: het kwaad als onwaarheid wordt een probleem. Er zijn twee soorten kwaad; een natuurramp is een kwaad te noemen, maar een kwaad van een geheel andere soort als de oorlog. Wat onder het kwaad van de tweede soort valt, als verveling, haat, oorlog, is een zaak van schuld en mislukking, het is onrecht aan de waarheid. Iemhoff polemiseert tegen Camus met zijn roman De Pest, waar we in dit verband niet zullen op ingaan, en tegen de schrijver van On thermonuclear War, de Amerikaan H.Kahn, waarover wel iets gezegd moet worden, omdat het een polemiek is die niet alleen tegen mensen als Kahn ingaat, die de mogelijkheid van een nucleaire oorlog aanvaardt zoals men een orkaan of verkeersongeluk aanvaardt, maar ook tegen de mentaliteit die in de propaganda voor de BB tot uiting komt en de bewapeningswedloop rustig door laat gaan. Hierin ziet de

schrijver de ontkenning van de geschiedenis als het specifieke terrein van de mens en daardoor een ontkenning van de mens zelf als drager van de waarheid. Hier last hij in zijn theoretische uiteenzettingen iets in van zijn eigen ervaringen, toen hij dienst had geweigerd. De angst zijn identiteit te verliezen had hem uit de dienst gedreven, maar toen hij dienst had geweigerd, dreef diezelfde angst hem weer naar de dienst terug:

> Ik kon immers mijn bestaan buiten de dienst niet waar maken door een alternatief en daardoor verloor mijn weigering zijn betekenis. Men toonde veel begrip voor mijn 'geweten' (ik had mij nooit gerealiseerd dat ik zoiets had) en mijn 'idealisme' (behalve angst en walging trof ik niets in mijn binnenste aan)... Na de voorafgaande hoofdstukken kan ik kort aanduiden wat mij eigenlijk ontbrak. Ik had geen theorie van de geschiedenis, geen perspektief, geen geloof en geen mogelijkheid tot keuze. Door dit gemis kon ik niet voorkomen dat ik in de fuik van het geweten gevangen werd.

De voorstanders van een bepaalde mate van afschrikking, waarbij de schrijver behalve H.Kahn ook de Franse socioloog Raymond Aron noemt, dringen echter ook aan op een stelsel van bescherming en veroordelen de apathie die alom bestaat ten aanzien van een uitgebreide BB-organisatie. Maar, zegt Iemhoff, is deze soort apathie eigenlijk niet een bewijs uit het ongerijmde voor de onmogelijkheid van de huidige situatie? Naar welke kant moet de apathie doorbroken worden? De koude oorlog is menselijk gezien een onmogelijkheid die alleen kan 'bestaan' bij onze apathie. Terwille van het dynamische bewapeningsevenwicht blijft de bewapeningswedloop. "Op basis van de stelling dat de gelegenheid de misdadiger maakt ontwerpen de mensen zich een waterdichte theorie en betalen ze met gezichtsverlies: zij metselen de weg naar de toekomst dicht". Iemhoff verzet zich in dit verband krachtig tegen de 'NATO-filosoof' Karl Jaspers en tegen de 'heel wat zindelijker denker Aron'. Deze heren willen iets onmogelijks, want een werkelijk universele gecontroleerde ontwapening wordt pas mogelijk als alle landen daarvoor voelen. Maar hier doet zich de paradox voor dat juist de koude oorlog en de bewapening ons met klem ontwapening ontraden. Het is wel rationeel ontwapeningsbesprekingen te houden en eventueel een enkel

accoord op te stellen, maar het is nooit rationeel in deze sfeer om zich aan het accoord te houden. De idee van de universele gecontroleerde ontwapening heft zichzelf op. De handhaving van de nationale soevereiniteit is handhaving van het georganiseerde geweld.
Als we over ontwapening spreken, is dus de conclusie, moeten wij duidelijk zijn en dit betekent altijd de **noodzaak van eenzijdige initiatieven.**
"Het ideaal van de universele ontwapening dient de meeste mensen als een geweten. Iedereen is er voor, natuurlijk, wie zou hiertegen kunnen zijn? Mij dunkt dat wij er inderdaad tegen moeten zijn, omdat dit excuus verbergt wat er van ons gevraagd wordt: een andere rationaliteit, de bereidheid tot een zeker offer".

Ten slotte komt de schrijver aan het laatste hoofdstuk en vraagt: dienstweigeren of niet. Het zou onjuist zijn hem te verwijten dat hij hiermee zo lang heeft gewacht, want voor hem zijn de theoretische overwegingen bepaald geen luxe: hij beschrijft de weg die zijn redelijkheid, zijn zoeken naar waarheid en recht, heeft genomen. Ook nu, voor de vraag gesteld, wat men moet doen ten aanzien van de militaire dienst, verlaat zijn redelijkheid hem niet:

> Het is niet van tevoren zeker dat mijn weigering op dit moment niet, ondanks mijn bedoelingen, in feite tot de kontinuering van de oorlog bijdraagt. Wanneer mijn weigering slecht gefundeerd is, wanneer ik mij bijvoorbeeld laat verleiden om mij op dezelfde mystifikaties als mijn tegenstanders te beroepen (het geweten!), bewijs ik mijn zaak een slechte dienst. Ook kan het zijn dat ik door mijn weigering een groepering als het leger, waar ik anders door mijn kritische aanwezigheid nog iets zou kunnen uitrichten, laat voor wat ze is; dat mijn weigering dus een afscheid van de anderen betekent, een steriele afzondering. Het is dus mogelijk dat de één een andere keuze doet dan een ander op grond van dezelfde beslissing te strijden tegen de kontinuering van het oorlogsgeweld.

Waar Iemhoff telkens weer op terugkeert, is dit: "Het gaat erom de waarheid te laten indalen in de geschiedenis" of: "Wie weigert moet er

op toezien dat zijn daad in feite niet een afscheid van de geschiedenis wordt":

> Wie, zoals de wetgever eist, zich beroept op zijn 'geweten' dat hem niet 'toestaat' deel te nemen aan oorlogsgeweld, grijpt naar een kategorie die ook door deugdzame burgers gebruikt wordt om de feiten te versieren en hun daden te mystificeren. Elk beroep, of het nu op 'het geloof', 'God', 'het geweten', etc. is, leidt tot verhulling van de werkelijkheid; het heft de diskussie, als een gebeuren van enige realiteitswaarde op, omdat het ten slotte overal voor kan dienen. Wie weigert zonder zich op de wet voor gewetensbezwaarden te beroepen, loopt de kans in de gevangenis te verzeilen. De winst die hij daardoor echter behaalt is beslissend: hij heeft zich de mond niet laten snoeren, hij is niet weg verklaard, hij is niet erkend... Ik moet bekennen dat mijn ideaal is een leger vol potentiële dienstweigeraars, lieden die weigeren om urenlang als houten klazen op een parade te staan, die zich niet voor een NATO-taptoe laten gebruiken, die op de indoktrinatiekursussen lastige vragen stellen, die de instruktiefilms saboteren. Als er ergens weigeraars nodig zijn dan is het daar: ter plaatse. Mijn idee is een weigering ad hoc, punt voor punt.

Iemhoff stelt de vraag of dit anarchistische kreten zijn. Integendeel is zijn antwoord: "De oorlog is een chaos, een aporie waarin niets redelijks meer mogelijk is, waarin de waarheid zich alleen nog indirekt kan uitdrukken. De voorbereiding er op die de chaos 'serieus' neemt, is een échec voor de rede die orde tracht te scheppen: een verkapte anarchie". Een militair die weigert te paraderen, zet zich in voor de rede. Degene die stampend en zwaaiend tot de roem van de wapenen bijdraagt ziet af van alles wat de geest tot stand brengt.

Het spreekt vanzelf, zou ik kunnen zeggen dat Iemhoff ook de antinomie van de dreiging van een nucleaire katastrofe tegenover die van een communistische overheersing vals vindt:

> Wie zweert bij de vrijheid terwijl hij de hand aan de trekker houdt, vergeet dat miljoenen Russen en Chinezen een niet onmenswaardig bestaan leiden. Tegenover de mogelijkheid

van een bezetting staat die van een 'all out nuclear war' — en daarbij valt niet te leven... Aangezien de risiko's dus niet symmetrisch zijn kan ik en moet ik prioriteiten toekennen— Daarom is het initiatief nemen tot ontwapenen een redelijke politiek. Hierbij aanvaardt men de dreiging van een bezetting omdat men het andere, zelf te dreigen met vernietiging, niet aanvaarden kan... Ook hier weer het tegendeel van een anarchie. Vietnam is een anarchie, het goed geoliede Pentagon is een anarchie en politici en krantenlezers van de koude oorlog zijn warhoofden die niet kunnen onderscheiden. De oorlog valt in onze blinde vlek.

Het hoeft ons niet te verwonderen dat de filosoferende bijbellezer lemhoff die zijn uitgangspunt en inspiratie vond bij de oudtestamentische profeten in hun hartstochtelijk opkomen voor recht en rechtvaardigheid en die het traditionele christendom ziet als een excuus voor al het kwaad dat door onze beschaving is aangericht, aan het eind van zijn boek Marx ontmoet. Hij ziet de grootheid van Marx hierin dat deze begreep dat in de omstandigheden van een eeuw geleden, toen de bezitters uitbuiters en de niet-bezitters proletariërs werden, de voorwaarden aanwezig waren om het proletariaat zich van zijn toestand bewust te worden en door deze bewustwording de kracht te vinden de wereld voor zich zelf en voor ieder menselijk wezen bewoonbaar te maken. Marx heeft een denkwijze gevolgd die haar geldigheid nog niet heeft verloren, meent lemhoff. Marx heeft niets 'voorspeld', hij heeft de maatschappij van zijn tijd trachten te begrijpen. lemhoff is ook van mening dat "de filosofie zichzelf moet opheffen om de waarheid te bereiken". Hij refereert aan Marx' oproep tot de proletariërs van alle landen: "Megadoden aller landen, verenigt u".

"De herkenning van onze even onmogelijke als bestaande konditie is voorwaarde voor een massaal, internationaal verzet tegen de machten die de bewapeningswedloop en de koude oorlog handhaven, een verzet tegen hetzelfde bederf dat de samenlevingen in Oost en West heeft aangetast".

C.Vreede-de Stuers

onrust op de universiteiten in india

In het India, waar ik op 23 september 1966 arriveerde voor een sociologisch onderzoek [1], beheersten twee onderwerpen de dagbladpers: studentenongeregeldheden, en het mislukken in grote delen van Noord-India van de zomeroogst wegens het uitblijven van de regens, met als gevolg voedseltekort.
In de loop van de drie maanden van mijn verblijf in India zijn deze beide onderwerpen niet uit de dagbladpers verdwenen. Een derde onderwerp — alles steeds meer beheersend — was dat van de op handen zijnde algemene verkiezingen (februari 1967) en de daarmee samenhangende verkiezingscampagnes.
Vanzelfsprekend staan deze drie feiten niet los van elkaar, al hebben verscheidene autoriteiten getracht de studentenonlusten voor te stellen als een op zichzelfstaand geval, ja zelfs als een eenvoudige 'law and order case'.

Daar was dan allereerst het feit van voortdurende droogte, waarbij niet alleen de zomeroogst verloren was gegaan, maar die het nieuw gezaaide wintergewas dreigde te vernietigen voordat dit tot rijpheid kon komen. Dit is al evenmin — zoals telkens in de pers gesuggereerd — een losstaand gebeuren dat als een onafwendbaar fatum op een toch reeds in vele opzichten beproefde regering drukt. 'Less than normal rainfall' of 'severe drought', die in sommige streken voortduurt sedert juni 1966, werkt weliswaar niet mee tot het welslagen van de oogst. Maar het is onjuist te beweren dat het mislukken van dergelijke oogsten in grote gebieden van Rajasthan, Uttar Pradesh, Madhya Pradesh en Bihar, is toe te schrijven aan de ongelukkige natuurverschijnselen. Wanneer aan het eind van mijn verblijf in India openlijk wordt toegegeven dat miljoenen mensen in Uttar Pradesh en Bihar honger lijden, dat duizenden hongerende plattelanders naar de steden trekken op zoek naar werk en voedsel, dan wordt toch ook — in het teken van de verkiezingsstrijd — zo nu en dan iets onthuld van de werkelijke oorzaken van deze onterende situatie.

---

[1] Verricht met de financiële steun van de Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek voor de Tropen.

In The Times of India van 1 december 1966 bijvoorbeeld werd in een artikel over Food Policy zonder omhaal de vinger op de wond gelegd: "It is a mistaken generalisation that Indian agriculture is under the constant mercy of the vagaries of the monsoon. The fact is that rainfall, humidity and soil nutrients are not properly utilised".
De aanleg van irrigatiewerken, kanalen en motorische waterpompen, is ernstig verwaarloosd. Daarbij is bovendien nog slecht materiaal geleverd in die streken waar wèl iets wordt gedaan aan de aanleg. Een groot aantal van de schaarse pompen werkt sinds maanden slechts onregelmatig of geheel niet, terwijl de aanwezige waterputten al veel eerder waren opgedroogd, zonder tijdig voorzien te zijn van een pompsysteem. The Hindu Weekly Review van 2 januari schrijft naar aanleiding van de ernstige waterschaarste in Rajasthan "Why these (tube-wells) had not been energised all these years?" en het artikel eindigt: "If water had been provided to the desert folk, they could have grown their own food and fodder for their cattle and there would have been no famine". Dit wat het dorre schaarsbevolkte Rajasthan betreft, maar de andere staten als Uttar Pradesh en Bihar zijn er nog veel slechter aan toe, juist ook omdat verscheidene delen van deze potentiëel zeer vruchtbare gebieden zeer dichtbevolkt zijn door mensen die direct of indirect van de landbouw afhankelijk zijn.
De ernstige veronachtzaming van irrigatiewerken alsmede corruptie in alle gelederen van de overheid en van de samenleving, is verantwoordelijk voor de minderwaardige kwaliteit van geleverd materiaal en van onvoldoende 'fair-price' graanwinkels, met daaraan gepaard gaande een levendige zwarte handel waarbij alleen de grote boeren profiteren.
Dit heeft geleid tot onrust, allereerst op het platteland waarvoor de massale Amerikaanse graanleveranties wel eens te laat kunnen komen.
Dat deze onrust — zich verder uitspreidend tot de steden — wordt geëxploiteerd door verschillende politieke partijen in de verkiezingsstrijd, die tijdens mijn verblijf in hevigheid toenam, valt niet te ontkennen.
De in alle universiteiten van Noord-India heersende studentenonrust echter uitsluitend te wijten aan uitbuiting door politieke partijen is al even (gewild) simplistisch als de poging om dit verschijnsel exclusief als een geval van 'law and order' voor te stellen.
Reeds tijdens mijn eerste na-oorlogse verblijf (1959-60) in India was er

voortdurend sprake van ongeregeldheden in de universiteiten van Noord-India [2]. De klachten van toen vatte ik als volgt samen: geen vooruitzichten op goede betrekkingen, en daarmee verband houdend onvoldoende voorlichting inzake de keuze der studierichting; vrijwel geen kontakt met de docenten; problemen van huisvesting van studenten en docenten en van lage salariëring van de laatsten, alsmede onvoldoende sociale voorzieningen. Dit was de achtergrond van de studentenrelletjes van die periode.
Reeds vóór mijn vertrek naar India in 1966 was mij uit de pers en uit persoonlijke correspondentie gebleken dat uitgebreider en heftiger dan te voren op vrijwel alle universiteiten van Noord-India op verschillende momenten studentenonlusten waren uitgebroken.
Wanneer Minister-President Indira Gandhi in een openbare toespraak aanspoort om de diepere oorzaken van de studentenrebellie op te sporen, dan is het weinig bevredigend om slechts met argumenten gebaseerd op de meest oppervlakkige directe aanleidingen te worden afgescheept. Het is inderdaad mogelijk geweest aan te tonen dat politieke partijen het ongenoegen der studenten trachtten uit te buiten. Eveneens aantoonbaar verwaarloosden verschillende universitaire autoriteiten hun taak of misbruikten zij hun functie. Dit zijn echter niet de werkelijke oorzaken van de studentenonlusten.
Er zijn in de jaren na India's onafhankelijkheidsverklaring verschillende commissies benoemd om na te gaan in hoeverre het onderwijssysteem, daterend uit de koloniale periode, zwakheden vertoonde en om de weg te wijzen naar verbetering en aanpassing aan de nieuwe idealen van een vrije democratische samenleving. In een rapport uit 1949 van de University Education Commission onder voorzitterschap van prof. S.Radhakrishnan, was aanbevolen dat de universiteiten "must enable the country to attain, in as short a time as possible, freedom from want, disease and ignorance". Deze commissie meende dat verwezenlijking van dit ideaal kon worden bevorderd dank zij een gewijzigd onderwijssysteem dat "must find its guiding principle in the aims of the social order for which it prepares, in the nature of the civilization it hopes to

---

[2] Zie mijn artikel in **De Nieuwe Stem** van mei 1961 (jaargang 16 nr 5).

build". Aangezien de nieuwe doelstelling bestond uit "the realisation of justice, equality and fraternity", diende het onderwijs van dit ideaal te worden doortrokken.
In dit rapport van de zogeheten Radhakrishnan Commission on University Education wordt als een van de ernstigste fouten van het toenmalige onderwijssysteem melding gemaakt van het allesbeheersende examenstelsel als enigbepalende factor in de beoordeling van de student. Het 'africhten' op examens (welke door speciale commissies van buitenaf worden afgenomen) is daarvan het gevolg geweest. De Radhakrishnan Commission gaf het advies het universitaire onderwijs drastisch te wijzigen wat dit stelsel betreft; voorts adviseerde de commissie — in verband met de toenmalige onrust op de universiteiten — dat 1. de studenten dienden te worden aangemoedigd in hun belangstelling voor de wijze waarop hun land werd bestuurd, en 2. om het uit de koloniale periode daterende 'proctorial system' (van toezicht op en handhaving van orde en tucht op de campus) te wijzigen en meer medezeggenschap aan studenten toe te kennen in campuszaken.
Dit rapport werd ingediend op een tijdstip dat de toekomstverwachtingen in India hooggestemd waren, en de verslechtering van de sociaal-economische situatie nog kon worden beschouwd als de nasleep van de koloniale periode.

In de zeventien jaar die liggen tussen de verschijning van dit rapport van de Radhakrishnan Commissie en dat van de recente Education Commission onder voorzitterschap van prof.D.S.Kothari (1966) is de situatie in versneld tempo verslechterd, terwijl aan een radikale herziening van het hoger onderwijs — als voorgesteld door de Radhakrishnan Commissie — nauwelijks iets is gedaan in een periode waarin het aantal universiteiten en studerenden enorm is uitgebreid. (Universiteiten: van twintig in 1947 tot vierenzestig in 1966. Studenten van 300 000 in 1950 tot 1 100 000 in 1966).
Het rapport van de Kothari Commission, dat kort voor mijn aankomst in India was verschenen, geeft de volgende oorzaken voor de wijdverbreide studentenonlusten: 1. onzekere toekomst; 2. de in alle opzichten tekort schietende hulpmiddelen tijdens de studie (bibliotheken, boeken, laboratoria, studentenhuizen, mensa's); 3. mechanische wijze van kennis-

overdracht; 4. het gebrek aan kontakt tussen docenten en studenten; 5. het lage kennisgehalte van veel docenten en hun gebrek aan belangstelling voor het vak en voor de studenten; 6. het bestaan van coterieën en van nepotisme op de universiteiten onder de docenten; 7. de invloed van corruptie en nepotisme in het openbare leven.
De snelle uitbreiding van het aantal universiteiten en studenten is niet opgevangen met een even snelle uitbreiding van een in alle opzichten capabele en efficiënte docentenstaf. Deze kwantitatieve uitbreiding is bovendien voor een deel tot stand gekomen uit overwegingen van prestige zonder rekening te houden met de nationale behoefte aan bepaalde specialisaties, en zonder dat er voldoende garantie voor een degelijke onderbouw ter plaatse aanwezig was. Een onzekere toekomst, voornamelijk voor studenten in de A-wetenschappen, is daarvan een der gevolgen. De uitbreiding van studenten die afkomstig zijn van het platteland, dikwijls uit de zogenaamde ondergeprivilegiëerde lagen der bevolking, en wier ouders vaak zelfs geen enkel onderwijs hebben genoten, kan op zichzelf een positieve ontwikkeling worden genoemd. Maar de maatregelen ontbreken waardoor deze 'first-generation learners' ook in andere opzichten voldoende worden opgevangen in hun moeilijkheden bij de verwerking van het grote contrast tussen de traditionele gebondenheid, waarin zij hebben geleefd, en de anonieme vrijheid en ongebondenheid van het studentenleven in de stad. Nauw kontakt met de docenten, steun bij het zoeken naar nieuwe zekerheden en het wegwijs maken in de studie zijn noodzakelijke voorwaarden voor het slagen van deze groep. Moeilijkheden met de Engelse taal zijn een kenmerkend bijverschijnsel voor deze nieuwe groep van studerenden. Dit speelt hun parten bij examens en stelt hen achter bij de elite van de jongelui waarvan de ouders en dikwijls reeds de grootvaders onderwijs in het Engels hebben genoten.

Zij die zonder te worden afgewezen minder gunstige resultaten boeken bij de examens — die, ondanks de aanbevelingen van de Radhakrishnan Commissie, nog op de oude voet worden afgenomen — zien zich de toegang tot verschillende functies ontzegd. Het stelsel kent namelijk drie groepen van geslaagden: 'first-class' (minimum examenpunten 60 op 100), 'second-class' (50 à 60 punten) en 'third-class' (35 à 50

punten). De laatsten zijn bijvoorbeeld uitgesloten van onderwijstaken in door de overheid erkende onderwijsinstellingen.
Aangezien de enorme uitbreiding van het onderwijs nog steeds ontoereikend is om alle kinderen op school te krijgen en te laten doorstuderen, zijn de gevolgen knoeierij bij toelating tot de verschillende (hoge-)scholen en aanstelling van onbevoegde leerkrachten (bijvoorbeeld uit de third-class afgestudeerden). Nepotisme en omkoperij bij toelatingen, bij examens en aanstellingen zijn schering en inslag. Uiteindelijk heeft hierdoor voortschrijdende verlaging plaats van het peil van het op de verschillende niveaus gegeven onderricht. Voegt men daarbij de deplorabele salarissen van onderwijzers en van docenten aan de Undergraduate Colleges, dan is het niet te verwonderen dat, zelfs wanneer corruptie geen vat op deze mensen zou hebben, hun belangstelling voor het door hen gegeven onderricht en voor de aan hen toevertrouwde studerenden (die hun leslokalen overstromen) tot beneden het minimum is gedaald. Het is meestal een kwestie van puur zelfbehoud.

De toevloed van studenten uit rurale milieus, dikwijls van lagere kasten, wijst op zichzelf nog niet — zoals men geneigd zou zijn aan te nemen — op grotere vertikale mobiliteit. In het Kothari rapport wordt toegegeven dat de kloof tussen rijk en arm en tussen degenen die onderwijs genieten en hen die dit niet ontvangen eerder groter wordt dan kleiner. Ook tussen de 'second-generation learners' en de 'first-generation learners' is de kloof diep. De kaste-barrières doen zich nog steeds gelden. Deze kloof bestaat op alle niveaus van het onderwijs. Een kleine minoriteit van sociaal-economisch bevoorrechten geniet onderricht in goede particuliere instellingen, waar schoolgeld wordt betaald. Het kosteloze openbare lagere- en middelbare onderwijs met veelal onvolwaardige gebouwen en slecht betaalde leerkrachten is voor de rest, de overgrote meerderheid voorzover deze eraan toekomt. Particuliere scholen van twijfelachtig gehalte schieten als paddestoelen uit de grond ten behoeve van al degenen die wel kunnen betalen, maar die het niet hebben klaargespeeld toelating te verkrijgen tot een der bestaande overheids- of goed bekend staande particuliere instellingen. Het opzetten van een nieuwe school schijnt een lucratieve bezigheid te zijn, en bij de

onvoldoende inspectie kan het niet uitblijven dat er met de bevoegdheid der leerkrachten en met de volwaardigheid van gebouwen en studie-faciliteiten de hand wordt gelicht. Bovendien bestaat in vele gevallen het systeem dat leerkrachten bij hun aanstelling worden gedwongen hun handtekening te zetten onder een stuk waarin een maandsalaris staat vermeld dat volgens de heersende bepalingen is vastgesteld, maar dat slechts, conform een mondelinge afspraak, voor de helft wordt uitbetaald. Dit geschiedt om bij de aanvrage voor subsidie 'en règle' te zijn wat de salarispolitiek betreft, zonder deze echter tot uitvoering te brengen.
Een third-class student verkrijgt zonder geld en invloed geen toegang tot het hoger, zogeheten graduate onderwijs van enige kwaliteit. Men moet minstens een second-class zijn om te mogen mededingen in de toelatingsexamens van goed aangeschreven colleges en universiteiten. En dan hangt het verder af van de kennis van het Engels, de algemene cultuur en de paraatheid in het uitdrukken van de kandidaat of hij de zo vurig begeerde toegang tot deze instelling bemachtigt. Hier spelen de benarde omstandgiheden en de achterlijkheid van het milieu, waarin hij is grootgebracht, de onbemiddelde second-class student veelal parten. Het resultaat is dat materiëel slecht begunstigde second-class studenten terecht komen in hoger onderwijsinstellingen van minder gehalte dan die waar de rijkere toegang krijgen. Dit houdt in dat voornamelijk de laatste groep de gelegenheid heeft om na graduation (BA en dergelijke) door te studeren en zich in post-graduate studie aan een goed bekend staande universiteit verder te bekwamen (met kansen op een buitenlandse beurs) voor de betere betrekkingen die wachten.

In een dergelijke situatie van het onderwijs kan frustratie niet uitblijven. Frustratie onder docenten vanwege onvoldoende salariëring, overbelasting van hun doceertaak in de overbevolkte les- en collegelokalen, en wegens het gehalte van de dikwijls dank zij fraude toegelaten studerenden. Frustratie onder de studenten wegens de willekeur, het nepotisme, de fraude bij examens, bevorderingen en benoemingen. Wegens de nijpende economische toestanden thuis en op de campus van een meerderheid die moet toezien hoe een kleine elite, dank zij goede connecties en een ruimere beurs, vrij gemakkelijk door zijn studententijd heenrolt en kan rekenen op een goede betrekking na te

zijn afgestudeerd. De huidige onrust in de studentenwereld vindt zijn diepere oorzaak in deze frustratie.
Een gevoel van frustratie dat algemeen verbreid is, niet alleen onder studenten, en waarvan de voortdurende stakingen in alle delen van Noord-India getuigen: stakingen van onderwijzers, van politieagenten, van treinpersoneel, tot stakingen van het lagere, 'non-gazetted' overheidspersoneel toe (dit zijn de talloze ambtenaren die geen vaste, in de Staatscourant opgenomen benoeming hebben en onder andere geen pensioenszekerheid).

Mevrouw Gandhi is op haar tournee door Bihar gekonfronteerd met de duidelijke en aangrijpende tekenen van een hongerend platteland. Minder duidelijk aanwijsbaar zijn de alom heersende benarde omstandigheden waarin een groot deel van de studerende jeugd en van de leerkrachten leeft. De uitbarsting van studentenonlusten moet worden gezien in het licht van het algemene gevoel van vertwijfeling en onlust ten aanzien van een bewind dat zich in toenemende mate gebonden heeft aan de gevestigde belangen van een zeer kleine elite.

lastechnici en brain-drain

China's Brain Drain — zo luidt de titel van een bespreking in de Times Literary Supplement van een boek over de exodus van Chinese intellectuelen naar het Westen of naar Japan, in de periode 1872-1949. En de 'brain drain' uit Taiwan duurt onverminderd voort. In een overzicht, getiteld 'Taiwan in 1966', in Asian Survey, januari 1967, staat te lezen: "The drain of promising students to US-universities, with perhaps two percent ever returning to Taiwan, poses a threat to technological advance that the government has not yet fully recognized". De regering van de Chinese volksrepubliek heeft dit gevaar wel volledig onderkend.
Het is dan ook verleidelijk deze, thans gestuite, stroom van intellect naar landen, die het minder nodig hadden dan China zelf, en waar de levensomstandigheden zo waren dat velen na hun studie niet meer naar hun land terugkeerden, in verband te brengen met de cause célèbre van de Chinese lastechnici.
De vrees der Chinezen voor de 'brain drain' speelt immers in deze zaak van het begin af een belangrijke rol. Het staat volkomen vast, dat de negen lastechnici op het congres in Delft werden omzwermd door figuren, die contact zochten en hen wilden overhalen — te blijven, of om geheime gegevens uit te leveren?
Het afschuwelijke drama, dat zich daarna afspeelde, en dat culmineerde in het door een aantal Chinezen uit het Rode Kruis ziekenhuis te Den Haag terughalen van de stervende Hsu Tzu-tsai, nadat die eerst door tussenkomst van de politie uit het diplomatieke bescherming genietende pand aan de Mauritslaan 17 was weggehaald, zal wel nooit worden opgelost. Het is dan ook niet de dood van deze lastechnicus en het directe gevolg ervan — het tot persona non grata verklaren eerst van de tijdelijke zaakgelastigde der Chinese Volksrepubliek en daarna van de heer Jongejans — dat ons hier bezighoudt; maar enkel de vraag of niet ook in een later stadium van de onverkwikkelijke affaire de problematiek van de 'brain drain' opnieuw een rol van betekenis heeft gespeeld. Immers in deze, door de in krantenfoto's vastgelegde terugkeer van de heer Jongejans veilig in de armen van zijn vrouw nu min of meer opgeloste, zaak is er één aspect dat tot nu toe alleen maar zijdelings in de pers is aangeduid. Toch kwam dit punt vaak genoeg terug om ons af te vragen, of hier niet een van de belangrijkste achtergronden van de schijnbaar zo dwaze afzetting en omsingeling van de Chinese legatie aan de Goekooplaan te vinden is.

In de, hier en daar spijtige reakties van de pers over de acht gevlogen vogels is er namelijk met nadruk melding van gemaakt dat de marechaussees op het vliegveld aan de vertrekkenden vroegen of zij niet hier in Holland asyl wilden vragen. Trouwens, al op 30 juli 1966 schreef Ekker in Vrij Nederland, dat uit de gijzeling van de heer Jongejans bleek "hoe enorm veel gewicht China hecht aan de terugkeer van alle leden van de Chinese delegatie, zonder dat zij gelegenheid krijgen asyl te vragen".
Als men hier verder over nadenkt, komt men licht op het idee dat er aan de lastechnici-affaire een totdusver in de commentaren verwaarloosde vraag vastzit. Ging het in de tweede fase van het geschil werkelijk om de Nederlandse rechtsbedeling (afgezien dan van overwegingen van prestige, handelsbetrekkingen, en algemeen politiek beleid)? Moesten de acht overige lastechnici, die het congres in Delft hadden bijgewoond, voor de rechter-commissaris verschijnen omdat er werkelijk een ernstige verdenking van doodslag of mishandeling op een of meer van hen rustte? Of waren er misschien autoriteiten, die het zo nodig vonden dat hun de gelegenheid moest worden geboden, 'asyl' te vragen — zoals de ongelukkige Hsu Tzu-tsai misschien tot zijn ongeluk geprobeerd heeft? Hierop wijst dat een van de aan de lastechnici schriftelijk voorgelegde vragen luidde: "Wenst u in Nederland te blijven?". Het zal dan ook een bittere pil geweest zijn voor deze autoriteiten dat men er mee akkoord is moeten gaan, dat het verhoor van de lastechnici op diplomatiek terrein plaats vond.
Hiermee komt de lastechnici-zaak, althans ten dele, op het vlak van de Goloeb-zaak te liggen, die onze betrekkingen met de Sowjet-Unie zo langdurig verstoorde. Toen moest men zo nodig mevrouw Goloeb, in haar eentje, voor marechaussee Veltman laten verschijnen om haar te vragen, of zij niet liever mèt haar man asyl wilde vragen (na enkele maanden keerde Goloeb overigens, als een ontnuchterd man, naar zijn land terug — zijn publiciteitswaarde was uitgeput en andere waarde had hij niet voor ons land). Het gevolg was toen, dat ambassadeur Ponomarenko, die bij het onderhoud aanwezig wilde zijn en niet wenste buiten de deur te worden gehouden, tot persona non grata werd verklaard.
Ziet men het zo, dan wordt misschien toch het 'diplomatiek geschil',

met hekken en rechercheurs op de Goekooplaan en al, eenvoudig een van de vele incidenten in de niet altijd zo humane poging buitenlandse wetenschapsmensen, kunstenaars en sportlieden over te halen tot een overlopen naar de overkant van muur of gordijn. En dan is het dépit in onze pers over het ongestoord vertrek van de acht springlevende vogels niet zozeer een dépit over de schending van recht, waarbij onze justitie zich om de omheinde en afgezette tuin zou hebben laten leiden, als over het ontglippen van de buit.
Ook burgers van de Sowjet-Unie en de Volksrepublieken, die op familiebezoek zijn, kunnen er over meepraten hoe steevast functionarissen van onze vreemdelingenpolitie hen proberen te bewegen, hier te blijven. In de officiële terminologie heet dit: politiek asyl vragen. Lukt het eens een keer, dan is dit voor het Westen een even groot succes als de stroom van 'vluchtelingen' uit Oost-Duitsland, vóór de bouw van de Berlijnse muur.
Wij klagen zelf over de 'brain-drain', over het verdwijnen van onze best opgeleide wetenschapsmensen naar Amerika. Kunnen wij ons zó moeilijk voorstellen, dat sommige landen, die ernst maken met hun economische opbouw en hun weinige goed opgeleide las- en andere technici slechter kunnen missen dan wij blijkbaar de onze, straffere maatregelen nemen om, in het belang van hùn land, de 'brain-drain' naar 'het Westen' — dat ze niet echt nodig heeft maar wel ruime beloningen biedt — tegen te houden?
Als wij in ernst culturele betrekkingen met de landen achter de min of meer kunstmatig neergelaten gordijnen willen ontwikkelen, dan moeten wij ophouden hen op congressen, kunsttournees en sportwedstrijden te proberen te verleiden om hun taak in eigen land, onder het niet altijd oprechte mom van drang naar vrijheid, te verzaken voor een zak rijksdaalders.

W.F.W

rollen omgedraaid?

In de Provinciale Zeeuwse Courant van 23 september 1966 kon men een artikel vinden met een vette kop: Nederland garanties voor Von Kielmansegg gevraagd. Het klinkt wat cryptisch, maar het was geen drukfout. Niet werd bedoeld: Nederland heeft om garanties gevraagd, in geval van vestiging van Afcent in Limburg. Van Nederland werden garanties, niet gevraagd, maar geëist — en inderdaad vóór Von Kielmansegg. De eisen werden, aldus het provinciale blad, gesteld door "de 13 Navo-partners, West-Duitsland voorop". De voornaamste garantie, die wij moesten verschaffen, hield in "dat geen feitelijke acties in Zuid-Limburg of elders tot een hernieuwde polemiek tegen de West-Duitse Navo-generaal zullen leiden".

Aan dit bericht is de rest van onze pers zo'n beetje voorbijgegaan. In het huis van de gehangene . . . of misschien behoorde het doodzwijgen van de gevraagde garanties óók al tot de gevraagde garanties?

Maar nu een demonstrerende jongeman op grond van een Maastrichtse politieverordening, die alleen bestemd was om buren- en straatruzies tegen te gaan, wordt opgepakt en voor de rechter gesleept wegens het roepen van 'Von Kielmansegg Nazi'; en nu hij is veroordeeld alsof de generaal een 'bevriend staatshoofd' was — dus op grond van belediging zonder door de 'beledigde' ingediende klacht; nu worden wij opnieuw aan de krantenkop herinnerd. En ook aan de kop, die met iets minder grote letters daar weer boven stond: Rollen in Afcentkwestie nu omgedraaid.

Het is nu duidelijk dat de rollen niet alleen in de Afcentkwestie zijn omgedraaid. Zelfs de PvdA durft niet meer, naar het voorbeeld van de vooroorlogse SDAP, als verkiezingsleus te hanteren 'Geen man en geen Afcent'. "Er zijn momenteel wel belangrijker zaken aan de orde", zegt Nederhorst. "De Amerikanen, de Engelsen en natuurlijk ook de Duitsers staan achter hem. Wat kunnen wij er dan nog aan doen?".

Er is geen andere conclusie mogelijk: Duitsland heeft de oorlog in 1945 gewonnen en wij zijn de verliezers.

Of beter nog, de rollen zijn sinds 1940-45 n i e t omgedraaid. Wij leven — nog? weer? — onder Duitse bezetting; wat zeg ik? onder Nazi-bezetting.

Scherpslijper

naschrift dd 6-2-67
Vandaag, negen dagen vóór de verkiezingen lees ik in de krant, dat Toxopeus heeft verklaard dat de vraag zich opdringt "of Von Kielmansegg onder de oorlogsmisdadigers dient te worden gerekend". Ik betwijfel of dit betekent, dat de rollen nu opnieuw zullen worden omgedraaid, maar één ding weet ik nu zeker: ik ben niet meer de enige
Scherpslijper

tweede naschrift dd 20-2-67
Niet de rollen maar Toxopeus is weer omgedraaid. Toxopeus verklaarde zich door het antwoord van de regering bevredigd en is dus toch geen
Scherpslijper

medewerkers aan het aprilnummer

Wouter Kotte, geboren in 1933. Publiceerde onder andere Achter de horizon (1965) en Vaarwel aan het licht (1966), verzen. In 1967 verschijnt bij Manteau Afthenkt, eveneens een bundel verzen. Werkte mee aan Gandalf, Kontrast, Kuur, Vers-Univers en andere bladen.

Paul de Vree, geboren in 1909 te Antwerpen, leraar in de geschiedenis. Publiceerde onder andere de roman Kringloop en de verzenbundels Egelrond, Grondbeeldig en Pl. acid.amore.

dr C.Vreede-de Stuers, geboren in 1909. Studeerde sociologie te Parijs, thans wetenschappelijk medewerker aan de Universiteit van Amsterdam. Publiceerde The Indonesian Woman, De Hindoese vrouw en moeder. Werkte mee aan de Revue des Etudes Islamiques, Mens en Maatschappij en andere bladen.

de nieuwe stem

inhoud aprilnummer

W.F.Wertheim
pagina 177 na de culturele revolutie

Max Croiset
187 gedichten

Wouter Kotte
189 vader

Fr.de Jong Edz.
190 verweesde partijen

Paul de Vree
205 gedichten

Po Tsjuu I
206 het verre dorp

Frans de Bruyn
207 volledige vergunning

O.Noordenbos
218 de onmogelijke situatie

C.Vreede-de Stuers
228 onrust op de universiteiten in india

kort bestek

236 lastechnici en brain-drain

239 rollen omgedraaid ?